

KAROLIS TUMELIS

NEIŠSIPILDŽIUSIOS VILTYS:
SKUNDAI DĖL NUTRAUKTŲ SUŽADĖTUVIŲ
VILNIAUS VYSKUPIJOS KONSISTORIJOJE
XVIII A. ANTROJE PUSĖJE

Santuokos istorija Lietuvos istoriografijoje vis dar yra palyginti menkai nagrinėta tyrimų kryptis, o ir turimos negausios studijos dėl įvairių priežasčių sutelktos pirmiausia į ekonominius, teisinius bei socialinius santuokos aspektus¹. Tačiau neretai pamirštama ar vengiama akcentuoti, jog ikimoderniose visuomenėse santuoka nebuvo visiškai sekuliari, prilygintina turtiniam kontraktui, kadangi ir pačios visuomenės nebuvo sekulios. Kiekviena konfesinė bendruomenė į santuokinę ryšį ir jam suteikiamą sakralumo laipsnį turėjo savitas pažiūras, todėl šia prasme reikėtų kalbėti ne tiek apie „santuoką“, bet „santuokas“. Toks suvokimas atrodo prasmingas kalbant apie visuomenes, garsėjusias savo

¹ Minėtini ne vien santuokos, bet ir su ja glaudžiai susijusios, tačiau platesnės šeimos istorijos problematikos darbai: Vytautas Andriulis, *Lietuvos Statutų (1529, 1566, 1588 m.) šeimos teisė*, Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2003; Juliusz Bardach, „Zwyczajowe prawo małżeńskie ludności ruskiej Wielkiego Księstwa Litewskiego“, in: Juliusz Bardach, *Studia z ustroju i prawa Wielkiego Księstwa Litewskiego XVI–XVII w.*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1970, p. 261–316.; Jolanta Karpavičienė, *Moteris Vilniuje ir Kaune XVI a. pirmoje pusėje. Gyvenimo sumiestinimo Lietuvoje atodangos*, Vilnius: Versus aureus, 2005; Dalia Marcinkevičienė, *Vedusiųjų visuomenė: Santuoka ir skyrybos Lietuvoje XIX amžiuje – XX amžiaus pradžioje*, Vilnius: Vaga, 1999; Irena Valikonytė, „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bajorių teisė laisvai ištekėti: realybė ar fikcija?“, in: *Lietuvos valstybė XII–XVIII a.*, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 1997, p. 147–157; Станиславас Лазутка, Ирена Валиконите, „Имущественное положение женщины (матери, жены, дочери, сестры) привилегированного сословия по I Литовскому Статуту“, in: *Lietuvos TSR Aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Istorija*, Vilnius, 1976, t. XVI (2), p. 74–102.

daugiakonfesiškumu ir tariama ar tikra religine tolerancija – pavyzdžiui, Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę (LDK). Tarp čia gyvenusių įvairių tikybų atstovų išskirtiniai buvo katalikai – viena vertus, dėl savo dominuojančios padėties valstybėje, kita vertus, dėl griežtos santuokos doktrinos, kuri susidarė dėl jos kaip vieno iš septynių sakramentų sampratos. Santuoka, dviejų žmonių ryšys, kurio provaizdis buvo paties Kristaus santykis su jo Bažnyčia, buvo neišardoma. Toks kontekstas diktavo ir neišvengiamai santuokiniame gyvenime iškildavusių probleminių situacijų sprendimą – su santuokos ryšiu susijusios bylos turėjo būti nagrinėjamos atitinkamose institucijose – bažnytiniuose teismuose (konsistorijose), remiantis kanonų teise. Lietuvoje tokia teismų kompetencija oficialiai buvo įtvirtinta Antrajame Lietuvos Statute (1566 m.)². Šių teismų medžiaga, kuri Lietuvos istoriografijoje kol kas yra menkai panaudota, leidžia ne tik pažvelgti į santuoką iš jau senokai Vakarų Europos istoriografijoje madingų kasdienybės, mentaliteto istorijos perspektyvų, bet ir matyti šį institutą platesniame Bažnyčios istorijos, o ypač Lietuvos christianizacijos kontekste.

Šiame straipsnyje nagrinėjama viena specifinė su katalikiška santuoka susijusių atvejų, nagrinėtų Vilniaus vyskupo teisme, kategorija, kurią galima įvardyti kaip bylas dėl sužadėtuvių (lot. *sponsalia*). Ši teisminių bylų grupė apima ne vien ginčus, kuriuose pusės vieną kitą kaltina

² Reikia pažymėti, kad Lietuvos Metrikoje jau XVI a. pirmos pusės aktuose esama užuominų apie šią išskirtinę bažnytinių teismų prerogatyvą (pavyzdžiui, *Lietuvos Metrika*, Knyga Nr. 19 (1535–1537): *Užrašymų knyga* 19, parengė Darius Vilimas, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2009, Nr. 46), nors teisės istorikai, kalbėdami apie bažnytinių bei pasaulietinių teismų atskirtį yra linkę laikytis nuomonės, kad prerogatyvos, bent jau XVI a., o ypač pirmoje jo pusėje, nebuvo aiškiai atribotos. Žr.: Rusnė Juozapaitienė, „The Jurisdiction of Secular and Ecclesiastical Courts in the Grand Duchy of Lithuania“, in: *Justiz und Justizverfassung. Siebter Rechtshistorikertag im Ostseeraum, 3.–5. Mai 2012, Schleswig – Holstein*, (ser. *Rechtshistorische Reihe*, 446), Hrsg. Frank L. Schäfer, Werner Schubert, Frankfurt am Main – Berlin – Bern – Bruxelles – New York, Oxford – Wien: Peter Lang, 2013, [interaktyvus], in: http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2371908; Jevgenij Machovenko, „Pasaulietinių ir bažnytinių teismų kompetencijos atribojimas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje“, in: *VU mokslo darbai. Teisė*, 2002, t. 43, p. 117–127. Tiesa, jų įžvalgos pirmiausia paremtos normatyviniais dokumentais, kurių santykis su praktika nėra aiškus be teisminės praktikos tyrinėjimų.

neteisetu ar nepagrįstu, jų akimis žiūrint, sužadėtuvių siaurą prasmę nutraukimu, bet ir tuos atvejus, kai bylose dėl suvedžijimo koku nors būdu išskildavo būsimos santuokos pažadas. Su šiomis bylomis susiję įrašai buvo įrašomi konsistorijos aktų bei bylų registracijos knygose³, kurių kompleksas palyginti gerai išlikęs nuo XVIII a. vidurio⁴. Patys kazusai, kaip jau minėta, turėjo būti nagrinėjami remiantis kanonų teise, kuri iki pat 1917 m. nebuvo kodifikuota. Pagrindinių teisinių žinių teisėjai potencialiai galėjo semtis iš daugybės šaltinių, todėl ypatingą svarbą įgauna tie kanonų teisės šaltiniai, kurių panaudojimą išduoda užuominos bylose. Jose dažniausiai minimas autoritetas buvo ispanų jėzuitas, kanonistas Tomas Sanchezas, kurio autoritetas santuokinės kanonų teisės klausimais buvo plačiai pripažįstamas to meto katalikiškoje Europoje⁵. Remiantis Sanchezo komentarais, galima pateikti teisinį

³ Kokie įrašai buvo įrašomi konkrečiose knygose, kol kas pasakyti yra sudėtinga, kadangi Lietuvos bažnytiniai teismai istoriografijoje nebuvo plačiau nagrinėti.

⁴ Seniausia Vilniaus vyskupo teismo knyga išliko iš XVII a. vidurio (apima 1651–1653 m.) ir yra saugoma Lietuvos valstybės istorijos archyve (LVIA). Šiame straipsnyje analizuojamos bylos, kurių eiga aprašyta knygose, šiandien saugomose Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriuje (VUB RS), fondo Nr. 57, ap. B53.

⁵ James A. Brundage, *Law, Sex, and Christian Society in Medieval Europe*, Chicago and London: The University of Chicago Press, 1987, p. 564–565. Trumpos Sanchezo biografijos: Augustinus Lehmkühl, „Thomas Sanchez“, in: *The Catholic Encyclopedia*, t. 13, New York: Robert Appleton Company, 1912, [interaktyvus], in: <http://www.newadvent.org/cathen/13427c.htm>; Tadeusz Zadykowicz, „Sánchez Thomas SJ“, in: *Encyklopedia Katolicka*, t. XVII: *Republika–Serbia*, red. Edward Giglewicz, Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II, 2012, Nr. 1023. Šiame straipsnyje Sanchezo veikalas *Disputationes de sancto matrimonii sacramento* cituojamas tokiu principu. Pirmą nurodoma knyga (kn.), tada diskusinis klausimas (kl.), galiausiai pastraipa, kuri cituojama (past.). Iš viso veikalą sudaro dešimt knygų, iš kurių pati pirmoji yra skirta sužadėtuvių problematikai. Kadangi šiuolaikinių technologijų dėka senieji spausdiniai yra prieinami suskaitmenintu pavidalu, juo ir nuspręsta pasinaudoti. 1739 m. Liono leidimo pirmas tomas: *R. P. Thomae Sanchez Cordubensis e Societate Jesu, de sancto matrimonii sacramento, Disputationum. Tomus Primus. Posterior et accuratior Editio. Superiorum auctoritate recognita, sparsisque hinc inde mendis, quae in priori exciderant expurgata; uberrimis praeterea Indicibus altero Disputationum, altero Rerum scitu digniorum ditata. Complectitur hic tomus libros sex, quorum I. agit de sponsalibus. II. De essentia, & Consensu Matrimonii in genere. III. De Consensu clandestino. IV. De Consensu coacto. V. De Consensu conditionato.*

kontekstą, kuriame buvo sprendžiamos su santuoka susijusios bylos, ir suprasti ne tik vieno ar kito nuosprendžio priėmimo priežastis, bet ir pačių probleminių situacijų užuomazgas.

I. SUŽADĖTUVĖS KATALIKIŠKOJE KANONŲ TEISĖJE

Iki tol, kol pora galėjo vadintis teisėtais sutuoktiniais, reikėjo nueiti ilgą kelią derinant įvairias būsimos santuokos ir po jo seksiančio gyvenimo detales, kurios nebuvo vien tik besituokiančiųjų reikalas. Jaunųjų šeimos nariams, globėjams ir giminaičiams aktualiausi buvo turiniai klausimai, kurių sutvarkymas buvo kiekvienos santuokos preliudija. Patiems sutuoktiniams svarbiausias, matyt, buvo būsimos partnerio klausimas, nors teigti, kad jie patys (ypač vyrai) nesirūpino materialine santuokinio gyvenimo puse, matyt, būtų per drąsu. Atsisakymas įgyvendinti įsipareigojimą susituokti neabejotinai buvo skaudus tiek morališkai, tiek ir finansiškai, todėl galima suprasti, jog ne vienas apgautas asmuo, nesvarbu, vyras ar moteris, kreipdavosi į bažnytinį teismą prašydamas kaip nors nubausti pasižadėjimo nesilaikiusią pusę.

Sužadėtuves apibūdinęs lotyniškas terminas *sponsalia* Sanchezo veikle buvo aiškinamas dvejopai – viena vertus, žodis kildintas iš paties pasižadėjimo akto (iš čia galėtume kildinti ir lietuvišką terminą), kita vertus, iš šio akto spontaniškumo, savaimiškumo (taigi, nepriverstinumo)⁶. Idant sužadėtuves būtų laikomos įvykusiomis, reikėjo, kad jos atitiktų tris sąlygas: 1) būtų pasižadėjimas dėl būsimos santuokos; 2) būtų sudarytos tarp galinčių ateityje susituokti asmenų; 3) būtų kažkaip viešai išreikštos – arba žodžiu, arba koku nors ženklu⁷. *Verba de futuro* – susižadėjimą reiškę žodžiai kanonų teisėje buvo skiriami nuo *verba de praesenti* – ceremonijos metu sakomų įžadų. Be žodinio pasižadėjimo, sužadėtuves galėjo žymėti ir šiandien įprastas žiedas. Būta svarstymų

VI. *De Donationibus inter conjuges, sponsalitia Largitate, & Arrhis. Juxta exemplar Lugduni, Sumptibus Laurentii Anisson. M. DCC. XXXIX*, [interaktyvus], in: <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=ucm.5326677271;view=1up;seq=5>.

⁶ Thomas Sanchez, kn. I, kl. I, past. 1.

⁷ *Ibid*, kl. I, past. 7.

dėl to, ant kurio piršto šis papuošalas turėtų būti užmaunamas – vienu autorių teigimu, ant vidurinio, mat jį su širdimi jungianti vena; kiti gi šį pirštą siūlė skirti tik vestuviniam žiedui, kuris simbolizavo tikrąją santuokinę poros jungtį, o ne vien pasižadėjimą⁸. Su tokiais asmens savarankiškumą itin akcentuojančiais reikalavimais kiek keistai derėjo kanonų teisės sužadėtiniams numatytas minimalus amžius – vos septynerių metų sulaukęs asmuo jau buvo laikomas tinkamu susižadėti⁹. Kyla klausimas, kaip, mūsų akimis žiūrint, vaikai galėjo sąmoningai priimti tokį sprendimą ir įvertinti jo pasekmes. Sanchezo teigimu, šis amžius visuotinai laikytas riba, nuo kurio žmogus jau yra pajėgus naudotis protu¹⁰; tačiau čia pat priduria, kad gali būti ir taip, jog septynmečiai dažnai skiriasi savo protiniu išsivystymu, todėl ši minimalaus amžiaus riba neturėtų būti taikoma taip pat, kaip kad santuokinis amžius¹¹. Vis dėlto, kadangi kalbama apie vaikus, neišvengiamai iškyla tėvų vaidmens problema – ar tėvų susitarimas vaikų vardu leidžia tokį susitarimą laikyti sužadėtuvėmis? Atrodo, Sanchezas nebuvo linkęs atsakyti teigiamai, mat, pasak jo, tokiu atveju nors potencialūs sutuoktiniai ir išreiškia sutikimą, vis dėlto pirmiausia veikia tėvai, kurie ir parenka antrąją pusę savo atžalai¹². Be to, dažnai galėjo nutikti ir taip, jog pasižadėjimas išleisti dukrą arba sūnų už vyro arba žmonos nebuvo konkretizuotas (t. y. tiksliai nenurodoma, kuri atžala atiduodama vestuvėms). Tokiu atveju taip pat negalima kalbėti apie sužadėtuves¹³. Skirtingai nei santuoka, kuri nuo Tridento susirinkimo turėjo būti laiminama tik bažnyčioje, dalyvaujant parapijos klebonui bei liudininkams, sužadėtuvėms pagal kanonų teisę viešumas nebuvo privalomas, nors atrodo, kad ne visi autoriai su tuo buvo linkę sutikti, teigdami, kad ir joms turėtų galioti Tridento susirinkimo nutarimai¹⁴. Pats Sanchezas pasisakė prieš

⁸ *Ibid.*, kl. XXII, past. 4.

⁹ *Ibid.*, kl. XVI.

¹⁰ *Ibid.*, kl. XVI, past. 3.

¹¹ *Ibid.*

¹² *Ibid.*, kl. XXVI, past. 1, 2.

¹³ *Ibid.*, kl. XXVI, past. 3, 4.

¹⁴ *Ibid.*, kl. XII.

išvestinį santuoką reguliuojančių kanonų teisės normų taikymą sužadėtuvėms¹⁵. Tačiau XVIII amžiuje Abiejų Tautų Respublikoje, atrodo, buvo linkstama laikytis kitokios nei Sanchezo nuostatos. Kai kurių vyskupijų sinoduose užsimenama, kad susižadėti derėtų tik klebono bei liudytojų akivaizdoje¹⁶. Tokio reikalavimo priežastys galėjo būti įvairios. Antai, dar 1583 m. Kulmo vyskupijos sinode teigiama, jog „Dažnai esti, kad sužadėtuves sudaro karčemose, kur protą aptemdo girtumas, o ryte, išsiblavius, jas nutraukia“¹⁷. Popiežius Benediktas XIV, nurodydamas, kodėl susižadėti privalu tik klebono ir bent jau dviejų liudytojų akivaizdoje, teigė, kad kartais vienas asmuo susižada su keletu sužadėtinių, kartais kyta smarkių nesutarimų tarp susituokti sumaniusių giminaičių, kurie neretai pasibaigia teismuose¹⁸. Viešumo užtikrinimas čia laikytinas ne vien ir ne tiek noru kontroliuoti tikinčiuosius, kiek siekiu užkirsti kelią potencialiai ydingiems susitarimams, kurie galėjo turėti sunkių ir ilgalaikių pasekmių (tokių, kaip įvardyti teisminiai procesai).

Pats svarbiausias klausimas, susijęs su sužadėtuvėmis, vis dėlto buvo jų nutraukimo galimybė ir potencialios pasekmės tai padariusiam asmeniui. Nors sužadėtuves jokių būdu nebuvo prilyginamos santuokai (šioji buvo sakramentas, neatšaukiamas žmonių įstatymais), jos, kaip į santuoką vedantis susitarimas, buvo traktuojamos vienareikšmiškai rimtai. Paprasčiausias būdas nutraukti sužadėtuves buvo abipusiai sutikus¹⁹, bet

¹⁵ *Ibid.*, kl. XIII.

¹⁶ *Decretales summorum pontificum pro Regno Poloniae et constitutiones synodorum provincialium et dioecesarum regni ejusdem ad summam collectae: cum annotationibus, declarationibus, admonitionibus et additionibus ex historia, jure ecclesiastico universali et jure civili regni*, t. III, ed. Zenon Chodynski, Edward Likowski, Posnaniae: Sumptibus et typis Jaroslai Leitgeber, 1883, p. 1–2.

¹⁷ „Saepe contingit, ut in tabernis, quando ebrietas rationem absorbsit, contractus sponsalium fiant, et de mane recuperata sobrietate revocentur.“ *Ibid.*, p. 1.

¹⁸ *Ibid.*

¹⁹ Tačiau to galėjo ir nepakakti. Neaišku, kiek buvo paplitusi praktika į sužadėtuvių nutraukimą įtraukti bažnytinės hierarchijos atstovus, tačiau, pavyzdžiui, Lenkijoje tokių atvejų būta. Antai 1726 m. Varmijos vyskupijos sinode tiesiai sakoma, kad „De futuro matrimonio sponsalia ex praxi hujus dioecesis, etiam de mutuo partium consensu, sine scitu Nostro non solvuntur“, in: *ibid.*, p. 1.

tai galėjo padaryti tik du subrendę (*pubes*) asmenys²⁰. Tačiau jei vienas iš sužadėtinų dar nebuvo subrendęs, derėjo palaukti pilnametystės²¹, mat laikytasi nuomonės, jog jaunystės sprendimai dažnai yra nepastovūs ir neapgalvoti, todėl turi būti paliekama galimybė juos persvarstyti²². Tačiau galėjo nutikti ir taip, jog tuoktis nebenorėjo tik viena pusė. Ar sužadėtuvių nutraukėjas užsitraukia *culpa letalis*, Sanchezas tiksliai neatsako, tačiau iš to, kiek dėmesio jis skiria tiems autoriams, kurie susitarimo laužytojams buvo linkę priskirti mirtiną nuodėmę, galėtume teigti, jog ir jis pats laikėsi panašaus požiūrio²³. Tačiau tai buvo moralinė sankcija. Žiūrint iš kanonų teisės perspektyvos, priversti nenorintį tuoktis sužadėtinį buvo problemiška, kadangi taip galėjo būti pažeistas santuokai būtinas laisvos valios principas²⁴. Priverstinė santuoka, pasak Sanchezo, nebuvo išėitis, nes tarp tokiu būdu sutuoktų asmenų, tikėtina, galėjo kilti įvairių nesutarimų, vyras galėjo palikti žmoną ir pan. Todėl Bažnyčia, norėdama išvengti didesnio blogio (t. y. jau minėtų nesutarimų), vėliau buvo linkusi leisti gyvuoti mažesniai blogiui (t. y. sužadėtuvių nutraukimui). Stengtis paraginti užsispyrusią pusę susituokti teisėjui derėjo pirmiausia tuo atveju, jei susitarimas dėl sužadėtuvių būtų buvęs patvirtintas priesaika. Tokiu būdu nenorintysis tuoktis iš esmės buvo įpareigojamas ne tiek tuoktis, kiek laikytis sutarties. Tačiau net ir tokiu atveju teisėjas turėjo elgtis apdairiai ir nepersistengti, idant raginimas neįgautų prievartinio atspalvio. Jei tokio pobūdžio priemonės pasirodytų neveiksmingos, reikalas iš esmės turėjo būti baigtas. Pastebėtina, kad raginimais galėjo užsiimti ne tik bažnytiniai, bet ir pasaulietiniai teismai, tačiau jų kompetencijos buvo skirtingos: pasaulietiniai teismai iš esmės negalėjo ir neturėjo spręsti apie patį sužadėtuvių faktą kaip tokį, t. y. ar jos iš tiesų įvyko, ar ne, ir ar buvo galiojančios (*validum*), nes šį klausimą galėjo spręsti tik bažnytinis teismas²⁵. Būtent šis kompetencijos pasida-

²⁰ Thomas Sanchez, kn. I, kl. LII.

²¹ *Ibid.*, kl. LI.

²² *Ibid.*, kl. LI, past. 6.

²³ *Ibid.*, kl. XXVII.

²⁴ *Ibid.*, kl. XXIX.

²⁵ *Ibid.*, kl. XXIX, past. 9.

lijimas leidžia paaiškinti, kodėl šiaip jau pasaulietiško savo pobūdžiu susitarimo laužymas atsidurdavo vyskupo teismo darbotvarkėje: kadangi tik jis galėjo pasakyti, ar apskritai būta sužadėtuvių ir ar pretenzijos nėra nepagrįstos.

Taip bendriausiais bruožais atrodo sužadėtuvių institutas kanonų teisėje. Kaip matyti, jų sudarymo tvarka nebuvo labai griežtai apibrėžta, jas nutraukti nebuvo neįmanoma, o bandymas priversti nuo susitarimo norinčią atsitraukti pusę dažnai baigdavosi nesėkme. Tačiau bylų, kuriose figūruotų būsimos santuokos pažadas, Vilniaus vyskupo teismui XVIII a. II pusėje netrūko. Toliau bus aptartos dvi didelės tokių atvejų grupės, kurios aiškiai skiriasi tiek savo priežastimis, motyvais bei siekiniais, tiek ir teisminio nagrinėjimo rezultatais. Tai suvedžiojimai, pasižadant vesti, bei nutrauktos sužadėtuvių.

2. SUVEDŽIOJIMAS IR NĖŠTUMAS

Seksualiniai santykiai tarp katalikų vyrų ir moterų tegalėjo egzistuoti tik santuokoje ir jokie nesantuokiniai romanai bei vienadieniai nuotykiškai nebuvo toleruojami. Tokia Bažnyčios laikysena buvo nulemta požiūrio į intymius dviejų žmonių santykius ir galimus jų rezultatus. Seksas pirmiausia buvo skirtas pratęsti giminei ir susilaukti vaikų, o tai, savo ruožtu, buvo įmanoma tik santuokoje. Šie principai, egzistavę jau Viduramžiais, iš esmės liko nepakitę ir XVI a. Bažnyčios reformų laikotarpiu, ir tiek katalikai, tiek nuo jų atskilusios įvairios protestantų denominacijos nesantuokinius seksualinius santykius smerkė²⁶. Tačiau jie (tiek prieš santuoką, tiek ir susituokus) niekada nebuvo išnaikinti. Toliau aptariama specifinė tokių atvejų kategorija – suvedžiojimai, prieš tai davus pažadą vesti. Dėl pastarojo pažado juos galima priskirti nutrauktų arba neišpildytų sužadėtuvių atvejams, kadangi galima daryti prielaidą, jog būta ketinimo ateityje susituokti. Sprendžiant iš iki mūsų dienų išlikusių Vilniaus vyskupo teismo šaltinių, XVIII a. II pusėje tokio tipo bylų pasitaikydavo neretai, tačiau jos ne visada būdavo užbaigiamos – kai kada teislikęs tik kreipimasis. Patys atvejai atrodo pakankamai

²⁶ James A. Brundage, *op. cit.*, p. 557–558, 569–570.

šabloniški ir ne visada turi smulkesnių detalių, kurios leistų geriau pažinti už šaltinio teksto slypinčią kasdienybę. Vis dėlto šis tipiškumas yra iškalbingas, pirmiausia ta prasme, jog vyrų ir moterų santykiuose leidžia pastebėti tam tikrus elgesio modelius.

Kanonų teisė, kaip buvo parodyta anksčiau, apskritai nebuvo linkusi versti sužadėtinių tuoktis, jei šie to nenorėjo. Tačiau ši gana bendra nuostata Sanchezo veikale buvo paaiškinta ir detaliau, konkrečiai aptariant tuos atvejus, kai suvedžiojama būdavo prieš tai pasižadėjus susituokti. Tokius atvejus laikydamas fiktyviu pasižadėjimu tuoktis, Sanchezas laikėsi nuomonės, kad suvedžiotojas, nors ir neketindamas vesti moters, vis dėlto turėtų su ja susituokti, nes šioji įvykdė savo sutarties dalį (t. y. jam atsidavė)²⁷. Tiesa, buvo daromos ir tam tikros išlygos – pavyzdžiui, jei moteris turėjo kokią nors galimybę atpažinti potencialų suvedžiotoją; jei galimos jungtuvės grėsė koku nors skandalu; jei moteris vyrui pasirodė esanti lengvabūdė (*puellam esse notabiliter leuem*); jei leidosi suvedžiojama, tikėdamasi atlygio; jei po nusikaltimo ji pati su kuo nors svetimavo²⁸. Taip pat jei suvedžiotojas sutiktų moterį vesti, bet tam prieštarautų šiosios tėvai, kaltininkas turėjo jai atlyginti kraičio sumą (*tenetur ei restituere, dotem constituendo*)²⁹.

Bendra nuostata, jog suvedžiotojas turėtų vesti moterį, su kuria santykiavo, numatė galimą *abjuratio sub poena nubendi* taikymą³⁰. Šis viduramžių kanonų teisės principas, kurio kilmė bei tikslus paplitimo arealas nebuvo žinomi³¹, buvo taikomas pirmiausia tais atvejais, kuomet buvo galima kalbėti apie konkubiną, t. y. gyvenimą kartu

²⁷ Thomas Sanchez, kn. I, kl. X, past. 3, 4.

²⁸ *Ibid.*, kl. X, past. 7, 9, 10, 11, 13.

²⁹ *Ibid.*, past. 15.

³⁰ Richard H. Helmholz, *Marriage Litigation in Medieval England*, Cambridge: Cambridge University Press, 1974, p. 172–173.

³¹ Tikrai žinoma, kad jis buvo plačiai paplitęs Viduramžių Anglijoje, Prancūzijoje bei kai kuriose vokiečių žemėse, tačiau ar jį taikė, pavyzdžiui, Lenkijos bažnytiniai teismai, nežinoma. Dėl šios priežasties sunku pasakyti, ar būta *abjuratio sub poena nubendi* taikymo apraiškų ir Lietuvoje. Į šį klausimą galbūt padėtų atsakyti ankvtyvųjų bažnytinių teismų šaltinių, pirmiausia Lucko, tyrimai. Daugiau apie šį reiškinį rašęs R. H. Helmholzas teigė, kad jam tarp kanonininkų darbų nepavykė užtikti jokių užuominų apie šio principo kilmę, žr. *Ibid.*, p. 173.

ir nuolatinį santykiavimą. Iš esmės, *abjuratio sub poena nubendi* buvo skirtas išnaikinti šį reiškinį³². Pora, kuri buvo įtariama tokiu neteisėtu gyvenimo būdu, turėjo prieš teismą prisiekti, jog jei dar kartą vienas su kitu turėtų lytinių santykių, po to turės būti laikomi susituokusiais. Šį kanonų teisės principą buvo sunku įgyvendinti praktiškai ne tik dėl to, jog nebūta aiškių gairių, kuriais suvedžiojimo atvejais reikėtų jį taikyti (ar užteko vieno karto, ar santykiai turėjo kartotis nuolat, kokie įrodymai turėjo patvirtinti santykiavimo faktą ir t. t.), bet ir dėl to, jog jis prieštaravo svarbiausiam katalikiškos santuokos principui – laisvai valiai³³. Vis dėlto reikėtų pastebėti, kad Viduramžiais itin neaiškiai buvo apibrėžta pati santuokinė būklė. Kadangi užteko tik paties sutikimo ir galiausiai santuokos realizavimo (lot. *consummatio*, t. y. lytinių santykių), bet nereikėjo ceremonijos, kaip potridentiniu laikotarpiu, galima sakyti, kad tokie atvejai, kuomet būdavo suvedžiojama pasižadant vesti, iš esmės jau buvo įvykusios ir teisėtos santuokos. Žiūrint į problemą iš šios perspektyvos, *abjuratio sub poena nubendi* ne tiek suvaržydavo laisvą pritarimą santuokai, kiek reikalavdavo laikytis to, kas jau iš esmės būdavo įgyvendinta laisva valia, pagal nurodytus reikalavimus, t. y. gyventi santuokinį gyvenimą. Tačiau tokia traktuotė, panašu, neišgalėjo ir ilgainiui šis principas nunyko³⁴.

Kaip matyti, galimos santuokos viltys suvedžiotoms moterims buvo abejotinos. Net jei ir turėsime omenyje tai, kad Viduramžiais kai kurias suvedžiotąsias galima laikyti nuotakomis, potridentiniu laikotarpiu, kuomet santuokos ceremonija – ir atitinkamai buvimas santuokoje – buvo daug griežčiau apibrėžta, tokio statuso jos neturėjo. Priversti suvedžiotąją tuoktis teoriškai buvo įmanoma, tačiau ne be prieštaravimų pačiai katalikiškos santuokos doktrinai. Taigi, kokių tikslų vedamos moterys kreipdavosi į bažnytinį teismą ir kaip pats teismas sprendavo tokias bylas?

³² *Ibid.*

³³ *Ibid.*, p. 175–181.

³⁴ *Ibid.*, p. 180–181. Čia pirmiausia kalbama apie Angliją. Tačiau turint omenyje Katalikų bažnyčios stuktūros universalumą ir vieningos teisės egzistavimą, matyt, galima kalbėti apie šio principo nykimą platesniame kontekste.

Bajoraitė Rozalija Žuraskaitė (Zurawska) iš Graužiškių parapijos kartu su savo tėvais į konsistoriją, kaip leidžia spėti su jos istorija susiję dokumentai, kreipėsi 1767 m. pradžioje arba dar 1766 m. 1766 m. kovo 16 d. randame įrašyta³⁵, kad prievartiniais lytiniais santykiais ji kaltino Antaną Adamavičių (Adamowicz) bei Motiejų Jankauską (Jankowski). Pastarojo prokuratorius Serdakovskis (Serdakowski) teigė, kad jo klientas su ieškove niekada neturėjo jokių santykių ir gali dėl to prisiekti. O Adamavičiaus atstovas neneigė ši turėjus intymių santykių su Rozalija, tačiau, pasak jo, mergina tai darė niekieno neverčiama, savanoriškai, dargi pati ateidavusi pas jį į lovą³⁶. Tai išgirdęs, vienas iš šios bylos ieškovų, parapijos klebonas Česnulevičius (Szczęsnulewicz) paprašė skirti Adamavičiui apklausą, ką teismas ir padarė, nustatydamas dviejų savaičių terminą jai atlikti. Šiek tiek daugiau nei po dviejų savaičių, balandžio 3 d., byla buvo tęsiama³⁷. Iš atsakovų pusės, panašu, pasirodė tik Motiejaus Jankausko prokuratorius Serdakovskis, kuris sutiko su ieškovų prašymu paviešinti Adamavičiaus apklausą. Iš jos paaiškėjo, kad iš tiesų Antanas Adamavičius prieš Rozaliją panaudojo jėgą (*coacte defloraverit*) ir po to dar ne kartą turėjo su ja lytinių santykių. Kas merginą vertė vis grįžti pas Adamavičių? Atrodo, kad ši keistą jų ryšį (Adamavičių be didesnių keblumų galėtume laikyti prievartautoju) paaiškina tai, jog vyras Rozalijai davė priesaiką ją vesti³⁸ ir, nors tai ir neminima, galbūt naudojosi šiuo savo pasižadėjimu, siekdamas išlaikyti Rozalijos prielankumą. Šioji, neatmestina, taip pat galėjo žvelgti į Adamavičių ne vien kaip į smurtautoją ir šantažuotoją. Galėjo būti ir kita vyro išipareigojimo priežastis: Trečiasis Lietuvos Statutas prievartautojui numatė mirties bausmę (tačiau jis, siekdamas išvengti bausmės, galėjo auką vesti, jei tik ši sutinka)³⁹, todėl Adamavičius, galbūt siekdamas išvengti griežtos

³⁵ VUB RS, f. 57, ap. B53, b. 1423, l. 8v–9.

³⁶ „Praesente eodem Generosi Adamowicz procuratore, actricem non stuprasse, sed sponte ac benevole ad lectum sui principalis accedentem, ad carnales actus incitantem peccato affecisse, dicentis.“ *Ibid.*, l. 9.

³⁷ VUB RS, f. 57, ap. B53, b. 1422, l. 15v; f. 57, ap. B53, b. 1423, l. 15.

³⁸ „[...] eandem in uxorem, quod ducere velit, se iuramento graviter obstrinxit [...]“ VUB RS, f. 57, ap. B53, b. 1422, l. 15v.

³⁹ „Тежь уставуемъ: если бы хто девку албо учтивую невесту якого кольвекъ

bausmės, pasižadėjo vesti. Veikiausiai dėl šios priesaikos konsistorija įpareigojo Adamavičių per du mėnesius susituokti su Rozalija. Tačiau, kaip rodo tų pačių metų spalio 7 d. įrašas, jokios vedybos taip ir neįvyko, Adamavičiui teigiant, jog tuoktis su Rozalija jis nenori. Po tokio jo pareiškimo apie santuoką daugiau nebuvo užsiminta, o vyrui paskirtos dvi nuobaudos – atgailos (Graužiškių parapijos bažnyčioje mišių metu jis turėjo klūpoti apsilvilkęs atgailautojo drabužį) bei piniginė (sumokėti Rozalijai kaip kraitį du šimtus lenkiškų auksinų bei atlyginti teismo išlaidas)⁴⁰.

Adamavičius sugebėjo palyginti nesunkiai išsisukti nuo santuokos, tačiau tai pavykdavo ne kiekvienam. Ši teismo praktikos nenuoseklumą galbūt galėjo lemti viena svarbi aplinkybė – nesantuokiniai vaikai. Siekis užtikrinti iš neleistinių santykių gimusių kūdikių gerovę, kuri, atsižvelgiant į vyravusį neigiamą požiūrį į tokius vaikus, nebuvo garantuota,

стану усильствомъ экгвалтоваль, а оная девка або невеста за онымъ учинкомъ во-
лала кгвалту, за которымъ воланьемъ люди бы прибегли на онный кгвалть, а она бы
передь ними знаки кгвалту указала, а потомъ бы оного ку праву притягнула и двема
албо трема светками знаки кгвалту пресветъчила, а к тому пры оныхъ светкахъ на
томъ кгвалте своемъ на того сама присегнула, тогда таковой маеть быти каранъ
горломъ, а навезка маеть быти з ыменя водле стану якого будеть. Пакали бы оная
девка або невеста кгвалту волаала, а люди оные слышали, нишли на кгвалть не
прибегли, а вед же по оному кгвалте скоро бы была волно пуцона, а оповедаласе бы
тымъ людямъ, а засе оного ку праву притягнула и тыми людьми осветъчила и знаки
кгвалту оказавшы, прысягу тежъ на томъ кгвалте учынила, тымъ же обычаемъ маеть
каранъ быти, яко вышей описано. А если бы она хотела его собе за мужа мети, то
будеть на ее воли. А если бы на такомъ местъцу кгвалть такий сталъсе, где бы
люди воланье могли слышать, а девка албо невеста кгвалту бы не волаала, а потомъ
бы то людемъ оповедала, тогда тое оповеданье за кгвалть розумено быти не можеть,
и тотъ помовеный от кгвалту волень быти маеть.“ *Trečiasis Lietuvos Statutas*, 1588,
sk. XI, str. 12, [interaktyvus], in: http://starbel.narod.ru/statut1588_11.htm.

⁴⁰ „[...] quoniam citatus rationes ob quas actricem Rosaliam Zarawska per ipsum per vim defloratam in uxorem ducere nolit, non alleget, neque in termino decreti comminatorii ad allegandum easdem comparuit, ideo eidem defloratae actrici injuriam compensando, ac in vim dotis et expensarum liti florenos polonicales ducentos, quatenus citatus exolvat, et in vim poenae in Ecclesia Parochiali Grauzyscensi publice, coram populo in medio ecclesiae sub missa cantata, flexus in cappa disciplinam absolvat, mandavit, ad eumque effectum mandatum executivum cum termino 30 dierum relaxavit.“ *VUB RS*, f. 57, ap. B53, b. 1422, l. 15v.

galėjo paskatinti teisėjus priimti sprendimą, įpareigojantį suvedžiotą vesti moterį, su kuria turėjo santykių⁴¹. Vis dėlto bylų analizė teikia šiam teiginiui iš dalies prieštaraujančius duomenis. Atrodo, kad įpareigojimas tuoktis dažniausiai nebuvo priverstinis, kadangi tai būtų prieštaravę laisvos santuokos principui. Įprastai suvedžiotajai, išskyrus kelis atvejus, buvo leidžiama rinktis – arba vesti savo auką, arba išmokėti jai piniginę kompensaciją, kartu turinčią užtikrinti ir vaiko gerovę.

1771 m. lapkričio 20 d. Vilniaus vyskupo teisme buvo priimtas nuosprendis miestietės Rozalijos Solubovičiūtės (Solubowiczowna), jos tėvų bei teismo kaltintojo byloje prieš miestietį Juozapą Grišpalavičių (Gryszpołowicz)⁴². Kaip sužinome iš įrašo, dar prieš vienuolika dienų, lapkričio 9 d., vyras raštu prisipažino, jog suvedžiojo Rozaliją, su ja susilaukė kūdikio bei sutinka išmokėti merginai 120 lenkiškų auksinų sumą, kuri traktuota ir kaip kompensacija už atimtą garbę, ir kaip pinigai, skirti vaiko išlaikymui. Tačiau Grišpalavičius, neaišku dėl kokių priežasčių, vėliau atsisakė vykdyti prisiimtus įsipareigojimus, tarp kurių, pastebėtina, nebuvo nė žodžio apie vedybą. Gali būti, kad būtent šis nepastovus jo elgesys paskatino teisumą priimti gerokai griežtesnį nuosprendį: Rozalijai dviejų dvasininkų akivaizdoje nurodyta prisiekti, kad ji buvusi suvedžiota, Grišpalavičiui pažadėjus ją imti į žmonas, o vyrui liepta Rozaliją vesti arba išmokėti 120 auksinų ir atkentėti 100 kirčių rykšte⁴³.

⁴¹ Martynas Jakulis, „Pavainikiai Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės visuomenėje XVI–XVIII a.: teisinė padėtis ir galimybės“, in: *Lietuvos istorijos metraštis, 2012 metai*, Vilnius, 2013, t. 2, p. 48–50, 53–55.

⁴² *VUB RS*, f. 57, ap. B53. b. 1422, l. 120v.

⁴³ „[...] ideo in supplementum probationis dictae Rosaliae super eo: Quod cum Josepho Gryszpołowicz citato sub promissione ducendi eam in uxorem copulam carnalem repetitis vicibus exercuerit, nec ab alio viro, quam a citato carnaliter cognita et impraegnata fuerit, juramentum coram duabus personis ecclesiasticis fide dignis praestet, injunxit. Quo praestito, citato, quatenus actricem in sociam vitae ducat, alias in vim bonificationis damni cirginitatis ac bonae famae, tum pro alimentis prolis procreatae florenos polonicales 120 actrici exolvat submissionique suae satisfaciatur, pae-nasque corporales videlicet 100 plagas flagro infligendas, ubi de jure subeat, mandavit, ad praemissas quo effectus mandatatum executivum, cum termino duorum mensium relaxavit.“ *Ibid.*

1773 m. vasario 23 d. buvo priimtas analogiškas nuosprendis Magdalenos Mikalauskaitės (Michalowska) ir Juozapo Zakarevičiaus (Zacharewicz) byloje⁴⁴. Moters liudijimas bei liudytojų apklausos parodė, kad, žadėdamas vesti Magdalena, Zakarevičius ne kartą turėjo su ja lytinių santykių. Toks jų ryšys turėjo trukti mažiausiai porą metų, kadangi pora susilaukė dviejų vaikų. Nepaisant to, santykiai toli gražu nebuvo idealūs, kadangi Zakarevičius, panašiu, buvo linkęs smurtauti. Po pirmojo gimdymo Magdalena buvo priversta gydytis ir tam išleido apie 200 auksinų, tačiau greičiausiai būsimos santuokos viltis ją sugrąžino pas sugyventinį. Vis dėlto tikėtina, kad nesantuokinio gyvenimo ir galimo smurto perspektyva Magdalenai ilgainiui pasirodė nebepakenčiama ir ji kreipėsi į teismą. Konsistorija šią bylą išsprendė moters naudai. Jai pačiai nurodyta prisiekti, kad ją išprievartavo būtent Zakarevičius, kad nuo jo susilaukė dviejų vaikų ir kad jis santykiavo su ja, žadėdamas vesti⁴⁵, o vyras buvo įpareigotas moterį vesti arba išmokėti jai 500 auksinų⁴⁶, kurie, kaip ir anksčiau aptartoje byloje, buvo kompleksinė išmoka: ją sudarė tiek atlygis už atimtą nekaltybę, tiek pinigai atžaloms išlaikyti, tiek ir Magdalenos gydymosi išlaidų kompensacija. Be to, Zakarevičiui kaip dvasinė nuobauda buvo paskirtos penkios dienos rekolekčių Vilniaus misionierių kongregacijos namuose.

Visiems atvejams dėl suvedžiojimo būdinga tai, jog aktyvioji bylos pusė visada yra moteris, o vyriška perspektyva praktiškai nefigūruoja. Kai kuriais atvejais konsistorija rūpinosi sužinoti priežastis, kodėl suve-

⁴⁴ *VUB RS*, f. 57, ap. B53, b. 1422, l. 150–150v.

⁴⁵ „Exinde ad majorem depositionis actricis veritatem, eandem ad juramentum propriorem adinvenit, et quidem super eo: 1mo. Jako pan Jozef ją z początku zgwałcił y nikt inszy jey panienswa nieodebrał. 2do. Jako ni od kogo innego iak pierwszej tak drugiego płoda miała y ma. 3tio. Jako pan Zacharewicz grzesząc z nią, deklarował ją pojąc za zonę [...]“ *Ibid.*, l. 150v.

⁴⁶ „Quo praestito citato ducere actricem in uxorem mandavit, alias pro defloratione ejusdem violenta, ac binarum prolium sustentatione nec non pro causata infirmitate et expensis actricis pro sanitate recuperanda erogatis, tum expensis litis 500 florenos polonicales actrici exolvere et bonificare mandavit, tum recollectiones spiritus quinque dierum in domo Vilmensis Congregationis Missionariorum absolvere et de absolutis testimonium coram officio producere injunxit, ad praemissos effectus mandatum executivum 24 dierum relaxavit.“ *Ibid.*

džiotojas nenori vesti savo aukos. Argumentų svarumas galėjo nulemti, ar bus priimtas sprendimas įpareigojantis susituokti, tačiau aiškesnio sistemingumo nematyti. Pavyzdžiui, trumpa 1770 m. vasario 12 d. žinutė informuoja apie tai, kad Jokūbui Oranskiui (Oranski) paskiriamas terminas pateikti priežastis, kodėl jis atsisako tuoktis su Viktorija Ciufiecaite (Ciufiecowna), kurią suvedžiojo, pasižadėjęs vesti, ir kuri nuo jo susilaukė vaiko. Teismas taip pat nurodė, kad jei nesama jokių kanoninių kliūčių, Oranskis turėtų vesti merginą⁴⁷. Taigi, atrodo, kad net jei vyras ir pateikė savo atsisakymo motyvus, galutinis nuosprendis galėjo būti jam nepalankus. Mykolas Galenckis (Gałęcki) priežastis, kodėl atsisako tuoktis, pateikė pats. 1770 m. kovo 16 d. buvo priimtas nuosprendis jo byloje su Ona Ratkevičiūte (Rotkiewiczowna)⁴⁸. Tuoktis su mergina vyras sutiko tik su sąlyga, jei jiems sugulus jis įsitikins, kad ji yra nekalta. Šią išlygą Galenckis, atrodo, buvo numatęs kaip galimybę išsisukti nuo turbūt ne visai pageidaujama vedybų. Neaišku, kiek laiko tęsėsi jų santykiai, tačiau greičiausiai tada, kai Ona pastojo ir atėjo laikas tuoktis, idant būtų išvengta skandalo, vyras nuo duoto pažado pradėjo išsisukinėti. Jo teigimu, žymės ant merginos naktinių, kurios liko po pirmosios jo ir Onos nakties, atsirado ne dėl to, kad ši buvusi nekalta, bet dėl to, jog tuo metu jai buvusios menstruacijos, todėl ir vesti jos jis neprivalęs. Tačiau šis jo argumentas nieko neįtikino. Vyskupo teisme priimtu sprendimu Ratkevičiūtei buvo nurodyta prisiekti dėl to, kad ji buvusi suvedžiota Galenckio, šiam pažadėjus imti ją į žmonas, kad prieš tai nebuvo turėjusi santykių su jokių kitu vyru ir kad pastojusi būtent nuo bylos atsakovo⁴⁹. Galenckis gi buvo įpareigotas per mėnesį

⁴⁷ „Quandoquidem ex examine patet, quod Generosa Victoria Ciufiecowna facta declaratione de ineundo cum ipsa Matrimonio aliisque pollicitationibus, uti persona in tenera aetate constituta, per citatum sit deflorata, impraegnata, prolemque ex eodem indubitate procreavit, proinde citatum ad dandas rationes, cur eandem spe ineundi matrimonii deceptam ducere nolit, ad citare mandavit, quo in termino, nisi rationes legales impediendi, eandem ducendi allegaverit, ad ea, quae juris, se processurum declaravit.“ *VUB RS*, f. 57, ap. B53, b. 1422, l. 72.

⁴⁸ *Ibid.*, l. 73v–74.

⁴⁹ „[...] Iz ja, Anna Rotkiewiczowna, mając przyrzeczenie poprzysiężone od pana Michała Gałęckiego, iako mnie wezmie za żonę, tymi obietnicami uwiedziona zezwoliłam na uczynek cielesny, y ten miałam aktualnie z tymże Jmci razy wiele, przed

susituokti su Ona, taip pat atlikti išpažintį Vilniaus misionierių kongregacijos namuose⁵⁰. Tačiau vedyboms, kaip rodo tų pačių metų balandžio 2 d. įrašas⁵¹, nebuvo lemta įvykti. Pasirodo, jog Galenckis tarnavo LDK kariuomenėje, ir jo vyresnieji neleido jam tuoktis su Ona. Įmanu, kad gauti šį draudimą galėjo pasirūpinti ir pats Galenckis, nenorėjęs vedybų. Atsižvelgęs į tai, teismas pakoregavo nuobaudą: jam nurodyta sumokėti moteriai šimtą lenkiškų auksinų⁵², kurie turėjo tiek ir atlyginti jos garbei padarytą žalą, tiek ir padėti išlaikyti jūdvių bendrą vaiką.

Ne tiek daug detalių sužinome iš 1774 m. rugpjūčio 26 d. išspręsto Kotrynos Dudulytės (Dudulowna) ir Florijono Stacevičiaus (Stacewicz) ginčo⁵³. Vyras prisipažino, kad suvedžiojo Kotryną, pažadėjęs jai vedybas, ir kad susilaukė vaiko, tačiau vesti jos negalėjo dėl konkrečiai neįvardytų teisinių priežasčių⁵⁴. Bet tikėtina, kad buvo ir kita aplinkybė, į ką atsižvelgė teismas, t. y. prasta materialinė kaltininko būklė. Stacevičius buvo bajoras, tačiau, kaip teigiama, neturėjo jokių baudžiauninkų,

ktorymi uczynkami y po nich od nikogo więcej niebyłam cielesnie poznana, tylko przez pana Gałęckiego, y znaki krwi, z uczynku pierwszego znalezione, nie były to znaki choroby miesięcznej, ale znaki panienstwa mego dotychczas nienaruszonego, z którego to pana Gałęckiego okazji zostałam w ciąży.“ *Ibid.*

⁵⁰ „Post quod praestitum contra citatum ad effectum ducendi generosam actricem sibi in uxorem monitum viso robore cum termino 30 dierum decrevit, confessionemque sacramentalem citato intra hoc tempus coram aliquo sacerdote Congregationis Missionariorum Domus Vilnensi absolvere, de absolutaque testimonium a confessario hoc in iudicio in termino adveniente producere mandavit.“ *Ibid.*, l. 74.

⁵¹ *Ibid.*, l. 75–75v.

⁵² „[...] quod Generosam Actricem a se seductam et impraegnatam sibi in uxorem non ducat, signanter quod sine expressa facultate Officialium suorum Exercitus Magni Ducatus Lituaniae, cui inservit, eam ducere non possit, allegatis, ob id revocatis censuris ad effectum ductionis relaxatis, citatum ad bonificandum damnum virginitatis et bonae famae actrici, tum ad alimentationem prolis per ipsum procreatae obstructum esse declaravit, et quatenus citatus in vim bonificationis ejusmodi damni, tum alimentationis prolis actrici florenos centum, videlicet intra mensem 50 et intra alium immediate subsequenter alios 50 florenos polonicales exolvat, mandavit, ad eumque effectum mandatum executivum relaxavit.“ *Ibid.*

⁵³ *VUB RS*, f. 57, ap. B54, b. 14, l. 22.

⁵⁴ „[...] eandem vero ex rationibus legalibus in uxorem ducere non possit [...]“.
Ibid.

visus darbus nudirbdavo pats ir sunkiai vertėsi⁵⁵. Turint tai omenyje, gali kilti klausimas, ar penkių šimtų lenkiškų auksinų nuobauda, skirta Stacevičiui, nebuvo didoka. Be to, kaip dvasinė nuobauda, jam buvo nurodyta klūpoti sekmadieninių mišių metu Eišiškių parapijos bažnyčioje⁵⁶. Tačiau galbūt įdomiausia įrašo dalis teigia, kad tėvai patys tarpusavyje turėtų susitarti, kam toliau turėtų atitekti vaiko auklėjimas. Pastebėtina, kad visose čia aptariamose bylose nesantuokinių vaikų buvimas laikomas, geriausiu atveju, nusikaltimą sunkinančia aplinkybe; nežinome nei jų lyties, nei vardų, nei amžiaus. Tačiau šiame ginče teismo nuosprendis išspręsti atžalos auginimo klausimą susitarimo būdu⁵⁷ leistų spėti apie, viena vertus, pakenčiamą Florijono Stacevičiaus materialinę būklę, kita vertus, galbūt ir apie jo santykius su vaiku bei jo motina, kurie galėjo būti, nepaisant suvedžiojimo, ne tokie ir blogi. Šis atvejis apskritai laikytinas išskirtiniu, kadangi kaip matyti iš kitų bylų, buvo tarsi savime suprantama, jog vaiko auginimo pareiga yra pirmiausia motinos rūpestis.

Gerokai sudėtingiau pakomentuoti Tado Blažiejausko (Błażejewski) atvejį. Vilniaus vyskupo teismas 1770 m. vasario 12 d. priėmė sprendimą jo ir Apolonijos Kuliešiūtės (Kuleszenka) byloje⁵⁸. Vieningu liudytojų tvirtinimu, Blažiejauskas iš pradžių susidraugavo su Apolonija, o po to įpratę miegoti jos namuose, „viename gulte“⁵⁹. Įstabus yra ne vien tokios artimos draugystės faktas, bet ir paties liudijimo pobūdis, kadangi atrodo, kad čia liudija ne merginos namiškiai, bet kaimynai (tarp kurių minimas ir bajoras Antanas Krupavičius (Krupowicz)),

⁵⁵ „[...] considerato statu [...] citati [...], quod subditos proprios non habeat ad vitam suam sustentandam, verum laboribus ac servitio et aliis suis industriis privatis sibi provideat [...]“ *Ibid.*

⁵⁶ „Pro scandalo vero publico, quatenus vero citatus in Ecclesia Eyszycensi aliqua die dominica in medio sub tempus Missae cantatae flectat [...]“ *Ibid.*

⁵⁷ „Jam vero ulteriorem educationem prolis procreatae, utrum circa se conservare actrix, sive citato restituere velit, libertati ejusdem permisit.“ *Ibid.*

⁵⁸ *VUB RS*, f. 57, ap. B53, b. 1422, l. 71v.

⁵⁹ „[...] Generosus Błażejewski, notitiam imprimis et amicitiam cum Generosa Actrice habens, ex post frequenter in secreto apud eandem pernoctare solebat, tandem etiam cum eadem in uno lecto cubaverat, uti Generosus Antonius Krupowicz cum aliis sequentibus contestibus recognoscit [...]“ *Ibid.*

kurie, akivaizdu, galėjo žinoti apie nakvynes, tačiau toks detalumas atrodo neįmanomas be informatyvių paskalų iš namiškių lūpų, arba liudijimai buvo sutartinai klastojami. Dar detaliau, jau apie patį sueities faktą, liudijo Apolonijos tarnaitė Ona Ramonaitė. Pasak jos, vieną naktį (ironiška, kad tai buvusi Šv. Apolonijos šventė) Blažiejauskas ėmęs įkalbinėti merginą jam atsiduoti bei prisiekęs ją vesti, dar pridėdamas, kad priesaikos nesilaikymo atveju jo laukias Dievo kerštas⁶⁰. Kitą rytą visi namiškiai ant Apolonijos naktinių pamatė aiškias žymes, kurios leido suprasti, kas tarp jos ir Blažiejausko praėjusią naktį vyko. Po devynių mėnesių gimė kūdikis, kurio tėvystės Blažiejauskas iš pradžių mėgino išsižadėti, teigdamas (tačiau nesėkmingai), kad čia kažkieno kito vaikas. Teismas, atsižvelgdamas į visas šias aplinkybes, nurodė Apolonijai prisiekti dėl to, jog jos vaiko tėvas yra Blažiejauskas ir kad ji jam atsidavė po pasižadėjimo ateityje susituokti, o vyrui buvo nurodyta moterį vesti⁶¹. Dėl šio sprendimo jis du kartus bandė apeliuoti (pirmą kartą – priimant sprendimą, antrą kartą – vasario 14 d., Apolonijai duodant priesaiką), bet savo tikslo nepasiekė. Kodėl šiuo atveju buvo pasielgta taip griežtai, belieka tik spėlioti. Žinoma, neatmestina tikimybė, kad vyras taip ir nevedė Apolonijos, tačiau stebina ne vien tai, kad jam nebuvo pasiūlyta alternatyva, bet ir tai, kad teismui nerūpėjo išgirsti jo motyvų. Tikėtina, jog šiuo atveju daug kas priklausė nuo teisėjo požiūrio. Tai, jog vyras net du kartus nesėkmingai bandė apskūsti nuosprendį, rodytų, kad pasiryžimas įpareigoti Blažiejauską buvo toks tvirtas, kad nepaisė net jo

⁶⁰ „[...] jam autem famata Anna Romanowna ancilla Generosum Blazejewski, nocturno tempore in eodem hypocausto pernoctans, sub juramento sollicitantem ad actum carnalem actricem audiverit, nimirum ut ipsum Deus aeternum puniat et similia, si ipsam in vitae sociam non duxerit et dereliquerit, in cujus juramenti fundamento copulam carnalem extorsit [...]“. *Ibid.*

⁶¹ „[...] Quod modernam prolem unice cum Generoso Blazejewski et non ab alio viro habuerit. Secundo, quod ad spem eandem ducendi facta juratoria per citatum declaratione de ineundo cum eadem matrimonio in copulam carnalem consensit, et eandem citatus deffloravit. In cancellaria iudicii sui hora matutina die 14 praesente juramentum explere mandavit. Quo expleto declaratione juratoriae, eaque copula carnali firmatae, standum esse censuit, et quatenus citatus generosus Blazejewski, sponsam suam cum qua prolificavit, in sociam vitae ducat, mandavit, ad eumque effectum Mandatum Executivum in spacio unius Mensis relaxavit [...]“. *Ibid.*

akivaizdaus nenoro susituokti ir taip žeidė fundamentalų laisvos santuokos principą.

Iki šiol kalbėta tik apie atvejus, kai suvedžiotojai atsisakydavo vesti savo meilužes, tačiau ne visi vyrai buvo tokie užsispyrę. Jų pasiryžimą tuoktis galėjo lemti keletas priežasčių. Santuokinės problematikos tyrėjai mini pozityvią pagalbą iš šalies reikšmę, kai problemų kamuojamai porai patarimais, pamokymais arba tiesiog sugėdinimu pagelbėdavo ne tik namiškiai, bet ir kaimynai, taip pat vietos dvasininkas⁶². LDK tuo galėjo užsiiminėti įvairių vienuolių, pirmiausia jėzuitų, misionieriai. Jų šaltiniuose galima rasti užuominų apie įkalbinėjimus, kuriais suvedžiotojas buvo skatinamas laikytis moteriai duoto žodžio⁶³. Panašiai, neabejotina, galėjo elgtis ir vietos klebonas. Tačiau keletas bylų, kuriose matyti toks nusiteikimas vedyboms, siūlo ir kitą atsakymo variantą – siekį išvengti tolesnių teisminių ginčų, kurie grėsė potencialiais nuostoliais. Šioms byloms, tiesa, būdinga viena ypatybė. Suvedžiotojai jose sukėlė rūpesčių net kelioms moterims.

1770 m. sausio 10 d. Vilniaus vyskupo teismas išnagrinėjo teismo kaltintojo skundą prieš Karolį Mikalauską (Michałowski)⁶⁴. Vyras suvedžiojo ir susilaukė vaikų bent su trimis moterimis, iš kurių vieną – Angelę Seletickaitę (Sieletyckowna) – jis sutiko vesti, o Račkevičiūtei (Raczkiewiczowna) ir Ganaitei (Ganowna) (jų vardai nenurodyti) sutiko atlyginti padarytą žalą, kurios dydis nenurodytas. Be viso to, Mikalauskui paskirta ir dvasinė nuobauda: atlikti išpažintį Vilniaus misionierių kongregacijos namuose bei kiekvieną sekmadienį per mišias klūpoti parapijos bažnyčioje su žvake rankose. Tiesa, iš šio įrašo nieko nesužinome apie

⁶² Joanne Bailey, *op. cit.*, p. 32–35.

⁶³ Konkretūs atvejai nėra dažni, tačiau vienas kitas pasitaiko, pavyzdžiui, Vitebsko jėzuitų kolegijos „Dvasinių vaisių“ knygoje yra toks 1737 m. įrašas: „Quidam Nobilis ex Palatinatu Polocensi, postquam defloravit virginem sub conditione in consortem suam accipiendam, rejecit eam, interim jure et gravibus adhortationibus, monitisque seriis pressus, praemissa utriusque confessione cum sacra communione, coram RD Commendario Vitebs[censi] stiterunt se libere assentientes sibi mutuam amicitiam in statu matrimoniali“, *VUB RS*, f. 5, ap. F, b. 32486, l. 19v.

⁶⁴ In causa Venerabilis Instigatoris Officii contra Generosum Carolum Michałowski, *VUB RS*, f. 57, ap. B53, b. 1422, l. 71.

svarbias santykių su minėtomis moterimis aplinkybes – pavyzdžiui, ar kurią nors (o gal visas tris) Mikalauskas buvo pasižadėjęs vesti. Galima kelti atsargią prielaidą, kad Seletickaitės statusas suvedžiotą atžvilgiu galėjo būti kitoks, kadangi neminimos jokios kitų moterų pretenzijos, kurių tikrai galėjo kilti, jei visoms trimis jis būtų pažadėjęs lygiai tą patį. Sprendimas išpareigoti vedyboms su viena iš meilužių iš suvedžiotą perspektyvos atrodo suprantamas. Pasirinkęs vieną moterį, o kitoms pažadėjęs atlyginti skriaudą pinigais, jis užbėgo už akių ateityje galinčioms kilti byloms.

Į kitokią padėtį buvo patekęs Martynas Šacila (Szaciło), sumanęs susituokti su Ona Jezmanaite (Jezmanowna). Iš 1773 m. balandžio 19 d. įrašo⁶⁵ Vilniaus konsistorijos teismo bylų registracijos knygoje sužinome, kad Martyno gyvenime būta dar vienos moters – Teresės Borovskos (Borowska), su kuria jis buvo susilaukęs vaiko, o ši jam atsidavė po pažado ateityje susituokti. Iš nelabai informatyvaus įrašo sužinome, kad Teresė dar 1772 m. gegužę sutiko atsisakyti tęsti savo bylą prieš suvedžiotą, o jam pačiam leista susituokti su dabartine mylimąja Ona Jezmanaite⁶⁶. Atsakymą, kodėl suvedžiota ir vaiko nuo Martyno susilaukusi moteris atsisakė visų pretenzijų, randame kitame tos pačios dienos įrašė⁶⁷. Juo informuojama, kad Šacila prisipažino suvedžiojęs Borovską. Moteriai buvo paskirta prisiekti dėl suvedžiojimo pažadėjus vesti bei dėl vaiko tėvystės, o vyrui priteista buvusiai meilužei sumokėti keturis šimtus lenkiškų auksinų⁶⁸. Geranoriškas šių abiejų sąlygų – kaltės pri-

⁶⁵ *VUB RS*, f. 57, ap. B53, b. 1422, l. 156.

⁶⁶ „[...] quod inter Generosos Martinum Szaciło citatum et Annam Jezmanowna, matrimonium de praesenti secum contrahere cupientes, nullum impedimentum canonicum intercedat, generosaque mater praefatae Annae virginis in ejusmodi matrimonium libere consentiat, ac filiam suam generoso citato in matrimonio elocare velit [...]“. *Ibid.*

⁶⁷ *Ibid.*, l. 156.

⁶⁸ „1. Jako iedyne z panem Szacilo dziecko splodzila, ani z kim innym. 2. Jako obiecal ją za zonę pojąc, y na ten koniec zwiedzona zostala. 3tio. Jako nymieyszey satisfakcii swego pokrzywdenia od pana Szacilo niemiala, ani kwitowala.[...] Quo praestito pro infamatione actricis ac seductione ejusdem, tum bonificatione expensarum litis 400 florenos polonicales, quatenus citatus actrici exolvat, mandavit, ad eumque effectum mandatum executivum 30 dierum relaxavit.“ *Ibid.*

pažinimo ir žalos atlyginimo – įvykdymas ir susitaikymas su Borovska, matyt, ir buvo Šacilos santuokos su Jezmanaite garantas, nes, kaip rodo anksčiau aptarti atvejai, Borovska turėjo ne ką mažiau pagrįstas teises tapti Šacilos žmona.

Labiausiai į akis krintantis visų čia aptartų bylų išskirtinumas vis dėlto yra ne tiek kanonų teisės normų praktinio įgyvendinimo niuansai, kiek ikisantuokinių lytinių santykių dažnumas. Atrodo, jog sužadėtinių poros nevengdavo tokio tarpusavio intymumo, kuris šiaip jau neturėjo būti toleruojamas. Pagundos šį fenomeną aiškinti bendra XVI–XVIII a. būdinga mentaliteto kaitos tendencija atleidžiau vertinti nesantuokinius seksualinius santykius⁶⁹, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir apskritai Abiejų Tautų Respublikos papročių laisvumu ir panašiai, atrodo pagrįstos tik iš dalies. Greičiau reikėtų kalbėti apie laisvesnes su sužadėtinių statusu sietas fizinio artumo galimybes, kurios turbūt neapsiribojo tik lytiniais santykiais⁷⁰. Kaip matyti iš bylų analizės, suvedžiojimas įvykdavo tik po pasižadėjimo vesti, kurį, akivaizdu, turėjo lydėti ir atitinkamas atsakymas. Sutikimas santykiauti tik po tokio apsikeitimo pažadais rodytų, kad ši būklė galėjo būti traktuojama kaip santuokos preliudija ne tik dėl to, jog pasižadėta ateityje susituokti, bet ir tuo požiūriu, kad sužadėtiniai gali užsiimti tuo, kuo ir sutuoktiniai, t. y. lytiniais santykiais. Moteriška perspektyva galbūt buvo ir dar kitokia: išgautas iš meilužio pasižadėjimas turėjo joms garantuoti, kad ateityje jos nebus paliktos likimo valiai, neretai su vaiku ant rankų. Vis dėlto reikia pastebėti, kad objektyviai patikrinti, ar suvedžiota buvo prieš tai pažadėjus vesti, yra neįmanoma. Net ir turint liudytojų apklausas, visada reikia turėti omenyje, kad jos galėjo būti sąmoningai ar nesąmoningai netikslios.

Ir iš tiesų, kaip matyti iš teismo praktikoje pasitaikiusių bylų, moterų lūkesčiai ne visada likdavo nepatenkinti, greičiau atvirkščiai:

⁶⁹ *Europos mentaliteto istorija. Pagrindinių temų apybraižos*, sudarė Peter Dinzelsbacher, Vilnius: Aidai, 1998, p. 77–83.

⁷⁰ Martin Ingram, *Church Courts, Sex and Marriage in England, 1570–1640*, Cambridge: Cambridge University Press, 2003, p. 226–230. Panašiai teigia ir T. Wiśliczas, kalbėdamas apie Lenkijos valstiečių papročius šiuo klausimu: Tomasz Wiślicz, *Upodobanie. Małżeństwo i związki nieformalne na wsi Polskiej XVII–XVIII wieku*, Wrocław: Chronicon, 2012, p. 49–50.

suvedžiotojai buvo įpareigojami arba vesti savo aukas, arba sumokėti joms kompensaciją ir viešai patirti gėdą atlikdami bausmę ir atgailą. Sprendimas, įpareigojantis vesti, paprastai pasitaiko tais atvejais, kai moteris susilaukdavo nuo suvedžiotjo vaiko. Tačiau priversti tokius vyrus vesti savo meilužes, išskyrus vieną atvejį, buvo vengiama, siekiant užtikrinti, jog santuoka bus sudaroma tik laisva valia.

3. NUTRAUKTOS SUŽADĖTUVĖS

Skirtingai nei anksčiau aptarti suvedžiojimo atvejai, sužadėtuvės siaurąja prasme buvo aiškesnis poros tarpusavio santykis, daugiau ar mažiau viešas, su jam būdinga specifine vyrų ir moterų elgsena vienas kito atžvilgiu. Viešumas bei pats susitarimas ne tik su būsimu sutuoktiniu, bet, kaip rodo įrašai Vilniaus vyskupijos konsistorijos šaltiniuose, taip pat ir su tėvais ar globėjais, abi puses, atrodo, turėjo saistyti gerokai stipriau nei suvedžiotjo skubomis duotas pažadas. Kita vertus, pradėjus bylą dėl vis neįvykstančių vedybų, ieškovui buvo sunku tikėtis jas pasiekti, kadangi laisvos valios principas čia buvo esminis ir vienos iš pusių atsisakymas tuoktis iš esmės reiškė visų pretenzijų pabaigą. Nenoras įvykdyti sužadėtuvių tikslą – sudaryti santuoką – nebuvo būdingas išskirtinai kuriai nors lyčiai, nors iš besikreipiančiųjų aiškiai dominavo vyriškiai, skundęsi savo sužadėtuvių nepastovumu ir išsisukinėjimu.

Kanonų teisė aiškiai nenurodė sužadėtiniams, per kiek laiko šie turėtų susituokti – viskas buvo palikta jų pačių nuožiūrai. Net ir tuo atveju, kai vienas iš sužadėtuvių kokia nors dingstimi (tikra ar išgalvota) kur nors išvykdavo, kanonų teisė, Sanchezo teigimu, konkrečiai nenurodė, kiek laiko reikėtų laukti sužadėtinio grįžtant⁷¹. Jis pats, pasiremdamas pasaulietine teise bei įvairiais kanonų teisės žinovais, buvo linkęs pateikti keletą galimų terminų. Pavyzdžiui, jei sužadėtinis kažkur išvyko su pateisinama priežastimi (dėl tėvų laidotuvių ar ligos), reikėtų jo palaukti, bet jei tokios priežasties nebuvo, laukti derėjo 2–3 metus, atsižvelgiant į tai, kaip toli ruošiasi keliauti⁷². Nors čia kalbama apie konkrečią situ-

⁷¹ Thomas Sanchez, kn. I, kl. LIV, past. 1.

⁷² *Ibid.*, past. 3, 4.

aciją, gali būti, jog ir apskritai sužadėtuvių trukmės klausimu laikytasi nuomonės, kad jos turėtų trukti būtent 2–3 metus⁷³. Tačiau ką daryti, jei pora pati nusistatė terminą, kuris atėjo ir praėjo, o santuoka taip ir nebuvo sudaryta? Sanchezas, panašu, neturėjo aiškaus atsakymo. Nors, jo paties nuomone, susitarimų, jei šie buvo tinkamai sudaryti, reikėtų laikytis, vis dėlto jis taip pat pripažino, kad praėjus nustatytai santuokos datai sužadėtuovės iširdavo⁷⁴. Sanchezas taip pat nekalba apie tai, kad asmenis, dėl kurių kaltės per nustatytą laiko tarpą neįvykdavo santuokos ceremonija, derėtų kaip nors nubausti, jau nekalbant apie rekomendacijas užsispyrusią pusę paraginti susitarimą vykdyti, kaip kad suvedžiojimo atveju. Todėl kyla klausimas: ko buvo galima tikėtis apskundus tuoktis nesiruošiantį sužadėtinį?

1773 m. rugsėjo 6 d. Vilniaus vyskupo teismas priėmė sprendimą Slanimo išdininko Jono Tamoševičiaus (Tomaszewicz) byloje prieš Eleną Jundzilienę (Jundziłowa) bei jos dukrą Oną⁷⁵. Kada susižadėjo ir kiek laiko Tamoševičius buvo susižadėjęs su Jundzilaite, įrašė neinformuojama, tačiau iškalbingai atrodo kitos pateikiamos detalės. Dar 1769 m. vyras buvo išsirūpinęs dispensą tuoktis be užsakų skelbimo, o 1772 m. rugpjūčio 16 d. pateiktu liudijimu Slanimo altarista Jokūbas Modzolevskis patvirtino, kad būtent jis turėjo dalyvauti poros santuokos ceremonijoje, turėjusioje vykti Dobromyslyje. Abi pusės aktyviai susirašinėjo laiškais – vien Ona Jundzilaite, kaip teigiama, Jonui Tamoševičiui parašė penkiolika laiškų, o šis susirašinėjo ne tik su ja, bet ir su jos motina Elena. Tačiau, nepaisant tokio iš pažiūros idealaus pasiruošimo ir tarpusavio komunikacijos, santuokos Ona ir Jonas nesudarė. Pagrindinė to priežastis – Onos išsisukinėjimas. Savo laiškuose Tamoševičiui Jundzilaite išreiškė vyriškiui prielankumą bei simpatiją, o šis lepino ją įvairiomis dovanomis: pinigais, rūbais bei kitais neįvardintais daiktais. Po kiek laiko pora susižadėjo, tačiau atėjus laikui tuoktis Ona ėmė vengti vedybų ir

⁷³ Vis dėlto reikia pridurti, kad šie terminai Sanchezo veikale ateina iš pasaulietinės teisės, kuri, akivaizdu, yra regioninė. Šiuo požiūriu LDK teisė apskritai nenumatė jokio išvykusio sužadėtinio laukimo termino, todėl kalbėti apie galimą geidautiną ar maksimalią sužadėtuvių trukmę reikėtų hipotetiškai.

⁷⁴ Thomas Sanchez, kn. I, kl. LIII, past. 4, 5.

⁷⁵ VUB RS, f. 57, ap. B53, b. 1422, l. 167–168.

stengėsi jas nukelti. Kai vieną kartą Tamoševičius su savimi atsivežė laiminti būsimą santuoką turėjusį Modzolevskį (Modzolewski), mergina, siekdama išsisukti nuo vedybų, paprašė sužadėtinio ceremoniją nukelti dar keturioms savaitėms. Praėjus šiam terminui, istorija pasikartojė, bet šį kartą Tamoševičiaus kantrybė buvo perpildyta ir vyras, pasijutęs apgautas ir išnaudotas, kreipėsi į bažnytinę teisimą. Šis bylą vyro naudai išsprendė tik iš dalies – Jundzilaitei paskirtos penkios dienos rekolekcijų Slanimo benediktinių vienuolyne bei nurodyta grąžinti Tamoševičiui sužadėtuvių žiedus⁷⁶. Tačiau jo pateiktą išlaidų sąrašą buvo nutarta patikrinti, mat, konsistorijos nuomone, skaičiai atrodė nepagrįstai dideli; šiam reikalui iš Slanimo buvo deleguoti „pirkliai bei gyventojai“⁷⁷. Pastebėsime, kad kreipdamasis į teisimą Tamoševičius neprašo kaip nors priversti sužadėtinę su juo susituokti – tikėtina, kad vyras, viena vertus, jautėsi pažemintas ir įskaudintas, tad vestuvių su mergina galbūt nebenorėjo, kita vertus, vienintelis dalykas, ko jis tikrai galėjo tikėtis iš savo skundo, – tai atgauti dalį merginimui išleistų pinigų, ką, kaip matyti, jam bent iš dalies pavyko pasiekti.

Tamoševičiaus ir Jundzilaitės atvejis nėra visiškai tipinis, pirmiausia todėl, kad jame nepraėjo antroji pusė, t. y. sužadėtinė. Įrašė nieko nesakoma apie tai, kad ji būtų buvusi apklausta dėl savo elgesio priežasčių. Kita vertus, ir jai skirta nuobauda, kaip bus parodyta vėliau, nebuvo tipinė. Tikėtina, jog taip buvo todėl, kad šioje byloje nebuvo sprendžiamas klausimas dėl to, ar sužadėtuovės tarp besibylinėjančiųjų

⁷⁶ „[...] pro tanta elusione actoris, expensas per ipsas merito actori refundendas sententiavit, et quidem ante omnia, quatenus Anna, citata, annulos duos sponsalities in natura actori restituat, ipsaque pro inconstantia animi recollectiones spiritus in monasterio Slonimensi Monialium Ordinis Sancti Benedicti quinque diebus continuis absolvat, injuxit, ad eumque effectum mandatum executivum 30 relaxavit“. *Ibid.*, l. 167v.

⁷⁷ „Quantum vero ad quantitatem expensarum per actorem in registro in majori quantitate, ut plurimum anonyme, sine specificatione, in quem fine erogatae, sint exaratae, verificatioque earundem, ob distantiam loci testium inducendorum nonnisi in loco loci commode fieri possit, ideo hocce negotium verificationis praetensarum expensarum concurrentiae ac litis actoris, pariter partis citatae contra actorem productarum, Slonimi, per testes oculos mercatores et incolas Slonimenses, aliosque citandos et corporaliter juraturos [...]“. *Ibid.*

iš tikrųjų įvyko. Tačiau jei ginčas apimdavo ir sužadėtinių statuso klausimą, apklausos, kuriomis siekta išsiaiškinti vedybų vengiančios pusės motyvus, buvo būtinos. Šaltiniuose dažnai minimas tik pats apklausos faktas bei pagrindinė informacija⁷⁸, tačiau galima rasti ir visus apklausų protokolus, kurie pateikia daugiau smulkių detalių apie konkretų atvejį bei sužadėtinių tarpusavio santykius. Svarbu ir tai, kad jie leidžia identifikuoti laiko tarpą, kurį trukdavo sužadėtuvių būklė. Atrodo, kad „amžino prielankumo“ (lenk. *dozywotnia przyjazn*) deklaravimas iš esmės atitiko lotynų kalbos *verba de futuro* – jei šios prielankumo išraiškos nebuvo, tai nebuvo ir sužadėtinių statuso. Apklausų būdu gauta informacija Vilniaus vyskupo teismas disponavo priimdamas nuosprendžius keliose bylose.

1767 m. vasario 20 d. Vilniaus vyskupijos konsistorija nagrinėjo Onos Minskos (Minska), Ukmergės pavieto išdininkienės, bei jos dukros Viktorijos skundą prieš to paties pavieto taurininką Ignotą Mickevičių (*Mickiewicz*)⁷⁹. Jos prašė nubausti Mickevičių ir įpareigoti jį atlyginti teismo išlaidas. Tačiau bylinėtis pradėjo ne moterys, o pats Mickevičius dėl sužadėtuvių su Viktorija, spėtina dėl to, kad ši nenorėjo su juo tuoktis. Tiksliai įvardyti, dėl ko vyras kreipėsi į teismą, yra sunku, kadangi jo paties perspektyva bylos įrašuose yra antraeilė ir praktiškai nefigūruoja. Tačiau moterų pusės teiginys, kad jis esą niekaip negalįs įrodyti sužadėtuvių fakto, iš esmės perteikia visą ginčo esmę: viena pusė teigia, kad sužadėtuovės įvyko ir todėl turėtų įvykti vestuvės, kita – kad jokie susitarimo niekada apskritai nebuvo, todėl pretenzijos į santuoką

⁷⁸ Čia galima papildomai paminėti ir priesaikas, kurios buvo įrašomos į konsistorijos bylų registracijos knygas. Po tokiu trumpu tekstu, prisiekiantysis pasirašydavo arba, jei to daryti nemokėjo, padėdavo tris kryželius. Analizuojamai temai aktualių priesaikų, kurios kalbėtų santuokos atsisakančiųjų balsais, aptikti pavyko tik vieną. Tai 1771 m. vasario 1 d. įrašas (*VUB RS*, f. 57, ap. B53, b. 1424, l. 56v.), kuriuo pranešama, kad Marijona Koženiaskaitė (*Korzeniewska*), „būdamą sveika kūnu ir protu“, prisiekė, jog su bajoru Martynu Bartkevičiumi (*Bortkiewicz*) niekada nebuvo sudariusi sužadėtuvių, niekada jam nebuvo pasižadėjusi tekėti bei yra pasiruošusi atlyginti jam visus galimus nuostolius ir išlaidas, susidariusias besibylinėjant. Beje, Marijona, panašu, buvo viena iš tų merginų, kurios nemokėjo rašyti, kadangi po priesaikos tekstu randame padėtus tris kryželius.

⁷⁹ *VUB RS*, f. 57, ap. B53, b. 1423, l. 2v–3, 12.

yra nepagrįstos. Siekdamas nustatyti, kuri pusė buvo teisi, teismas nutarė paviėšinti Viktorijos apklausą⁸⁰. Mergina teigė, kad Ignotą Mickevičių ji pažinojusi jau seniai, nes jis buvęs jų kaimynas, gyvenęs netoliese bei neretai viešėdavęs jų namuose. Jokio dėmesio iš jo ilgą laiką Viktorija nesulaukusi, tačiau visai neseniai jis pradėjęs rodyti jai prielankumą ir net paklausęs, ar ši sutiktų tapti jo žmona. Iš pradžių Viktorija pamaniusi, kad Mickevičius juokauja, vėliau jam atsakiusi, kad šis nieko neturėtų tikėtis ir kad ji tikrai už jo netekėsianti. Paklausta, ar nepasizadėjo jam motinos akivaizdoje, ji atsakė, kad niekada nei pati viena, nei esant motinai neišreiškusi Mickevičiui „amžino prielankumo“. Nepaisant to, vyras nepasidavęs ir toliau siekęs merginos širdies ir rankos, be kita ko, ir laiškais, nors pati Viktorija sakė atsimenanti tik vieną iš Mickevičiaus gautą laišką, tačiau, akivaizdu, nelauktą, mat kur jis esantis dabar, teigė nežinanti (pati teigė jam laiškų niekad nerašiusi). Viktorijai taip pat buvę dovanota ir kažkokių dovanų (kokių tiksliai, neįvardyta), kurias ji priėmusi pirmiausia todėl, kad dovanotojas buvęs labai įkyrus, o ne dėl to, kad būtų jautusi jam simpatiją. Konkrečiai paklausta apie žiedus, ji atsakė, kad Mickevičius niekada jai nedovanojęs jokio žiedelio, savo ruožtu ji pati jam taip pat ne.

Apklausa aiškiai rodė, kad jokių sužadėtuvių tarp Minskos ir Mickevičiaus nebūta. Vis dėlto Mickevičiaus pusė nebuvo linkusi pasiduoti ir paprašė teismo skirti liudytojų apklausą. Tiek Viktorija, tiek jos motina Ona šiame prašyme įžvelgė siekį vilkinti bylą ir dėl to protestavo, tačiau galiausiai sutiko, jog apklausa būtų atlikta. Teismas sutiko su abiejų pusių prašymais ir paskyrė mėnesį laiko apklausoms atlikti⁸¹.

⁸⁰ Apklaustos tekstas išliko visas, nors kai kurios jo dalys yra nežymiai apgadinotos. Tačiau atrodo, kad visa esminė informacija, kuria teismas rėmėsi priimdamas nuosprendį šioje byloje, liko sveika.

⁸¹ „Actorem ad probandum sua incumbentia et actrices ad se revelandum admisit, inquisitionem decrevit, commissarios ab actorea nominatos approbavit, et citatae parti suos commissarios in loco loci locandi, dumodo non exceptibiles, facultatem dedit. Quibus negotium inquisitionis in pari numero, praevis innotescitibus ex testibus citandis et corporaliter juraturis, in spatio unius mensis, sine spe ulterioris beneficii, expediendae commisit, et ad eundem terminum inhibitionem in suo robore, ad effectum de quo in actis emanatae, conservavit. Et nisi actor intra praefixum terminum inquisitionem non expedierit, extunc se inhibitionem revocatum obtulit“. *Ibid.*, l. 3.

Tačiau viskas pasisuko kiek netikėta linkme. 1767 m. balandžio 3 d. įrašas⁸² informuoja, jog moterų pusė skundė Mickevičių, kad šis per skirtą laiką neatliko apklausos, ir prašė įpareigoti jį atlyginti teismo išlaidas, „mažiausiai“ šimtą lenkiškų auksinų, bei nutraukti bylą. Pats Mickevičius teisme nepasirodė. Jo prokurorius teigė, kad vyras šiuo metu sunkiai sergąs, nes vasario mėnesį Ukmergės pavieto seimelyje buvęs sužeistas (kažkas jį peršovė), todėl buvo pateiktas prašymas bylos nagrinėjimą atidėti bent dviem mėnesiams, kol Mickevičius pasveiks, galės stoti prieš teismą ir pateikti apklausos duomenis⁸³. Bylą teismas išsprendė iš pažiūros dviprasmiškai: viena vertus, suteikė Mickevičiaus pusei prašytus du mėnesius, kita vertus, Viktorijai leido tekėti už bet kokio vyro⁸⁴, o tai reiškė, kad Ukmergės taurininko pretenzijos iš esmės buvo pripažintos niekinėmis.

Ne toks detalus atvejis konsistorijoje buvo nagrinėtas 1766 pa-baigoje – 1767 metų pradžioje. Į teismą dėl sužadėtuvių su Elžbieta Koplevska (Koplewska) kreipėsi Valkavisko iždininkaitis Andriejus Šostakovskis (Szostakowski). 1766 m. gruodžio 17 d. įrašė⁸⁵ teigiama, kad vyras kaltino merginą ir jos tėvus užsispyrimu. Pati Elžbieta kaip tik buvo atvykusi į Vilnių, todėl Šostakovskis siūlė atlikti jos apklausą ir iš jos pačios sužinoti, ar ji norinti tekėti už jo, ar ne. Šis jo prašymas leistų spėti, jog Šostakovičius, matyt, įtarė, kad vestuvėms su Elžbieta galbūt priešinasi jos tėvai, nors, pasak atsakovų pusės prokuratoriaus Serdakovskio, jokio noro vedyboms su ieškovu nebuvo pareiškę ne tik tėvai, bet ir pati Elžbieta. Teismas, nepaisant Serdakovskio prašymų priteisti ieškovui atlyginti teismo išlaidas ir išlaisvinti jo atstovaujama

⁸² *VUB RS*, f. 57, ap. B53, b. 1423, l. 12.

⁸³ „Citati procuratore, quoniam suus principalis gravi morbo ob convulnerationem et globis sclopetorum in comitiolis Wilkomiriensis primis mensis Februarii anni currenti peractis secuto impeditus, nec inquisitionem expedire potuerat, ideo eandem suspensis petitis partis adversae ad convalescentiam ad duos saltem menses prorogari petente“. *Ibid.*

⁸⁴ „[...] Citatae cum alio quopiam viro, servatis servandis, matrimonio inire facultatem dedit, et originaliter actori inquisitionem expediendae terminum ad duos menses iterum prorogavit.“ *Ibid.*

⁸⁵ *VUB RS*, f. 57, ap. B53, b. 1421, l. 124v.

Koplevską nuo pretenzijų⁸⁶, nurodė atlikti jos apklausą⁸⁷. Po dviejų dienų, gruodžio 19 d.⁸⁸, teisme susitikę bylininkai sutiko, kad Koplevskos apklausa būtų paviėšinta. Šostakovskiui ji nebuvo palanki: tapo aišku, kad jokio susitarimo tarp jo ir Elžbietos nebuvo. Nėgana to, paaiškėjo, kad dėl viešai skelbtos apgaulės jam gresia didelės nuobaudos, pirmiausia – teismo išlaidos. Matyt dėl šios priežasties Šostakovskis siekė kiek įmanoma užvilkti galutinio nuosprendžio priėmimą: paprašė skirti laiko įrodymams surinkti bei apklausai, kuri turėjo vykti Kaune, atlikti. Atsakovės prokuratorius Serdakovskis savo ruožtu pareiškė, kad jo atstovaujama Koplevska pasiryžusi atlyginti ieškovui visas galimas išlaidas, jei tik jų pagrįstumas bus įrodytas. Ieškovui buvo suteiktas mėnuo atlikti tai, ko jis prašė. Tačiau, kaip rodo įrašas 1767 m. pradžioje⁸⁹, dėl paskirtų ieškovo įgaliotinių kaltės (šie, ieškovo prokuratoriaus Mejerio teigimu, atėjus laikui atlikti apklausą, atsisakė pasirodyti) apklausa nebuvo įvykdyta, todėl buvo paprašyta terminą pratęsti ir apklausai atlikti paskirti kitus asmenis⁹⁰. Konsistorija nutarė atsižvelgti į ieškovo pusės

⁸⁶ „Praesente Generoso Serdakowski, citatorum procuratore, specialiter Magnificae virginis, quoniam citatus modo intrusorio citatum virginem nullis habitis declarationibus futuri matrimonii molestare non vereat, stante eo, quod nec ab eadem, nec a parente ejus verbum declarationum receperat, sed duntaxat volenti virgini, alteri nubere obstaculo esse praesumat, nec assertam suam declarationem ullo testimonio comprobare valeat, ideo praevia ad praesens facta submissione, nomine sui principalis virginis ac ejus parentis, de stando juri, parendo judicatis atque refundendis praetensis expensis et damnis, inhibitionem, utpote status virginis futuri matrimonialis impeditivam, revocari, postulante“. *Ibid.*

⁸⁷ „[...] Magnificae virginis, concitatae, hic Vilnae existentis, examen in causa praesente necessarium esse duxit, illamque ad subeundum illud ad cancellarium suam remissit [...]“. *Ibid.*

⁸⁸ *Ibid.*, l. 125v–126.

⁸⁹ *Ibid.*, l. 131.

⁹⁰ Praesente citati procuratore Excellentissimo Majer, protestando de interceptione actoratus, tum contra commissarios, ex sui parte nominatos ac pro expedienda inquisitione pro parte sui designatos, quoniam cum notabilibus expensis eosdem accedendo ad locum loci conducere volens, tam verbis quam literis quae producent condescensum recusarunt, ac rationes impeditivas pro tempore praefixo expediendae inquisitionis legitimas notificarunt, proinde, cum citra culpam sui principalis probatio legitima ob defectum non comparitionis suorum commissariorum non sit expedita,

prašymą ir dviem mėnesiais pratęsti terminą, tačiau Koplevskai, kaip ir anksčiau aptartu atveju, buvo leista tekėti už kito vyro⁹¹.

Abiem šiais atvejais kyla klausimas: kam reikėjo pratęsti terminą apklausoms atlikti, jei, atrodo, pagrindinis klausimas, dėl kurio apskritai prasidėjo abi šios bylos, jau buvo išspręstas, ir ne ieškovų naudai? Čia reiktų atkreipti dėmesį į tai, kad tiek Minskos ir Mickevičiaus, tiek Koplevskos ir Šostakovskio bylose suteikiant moterims teisę tekėti už kitų vyrų, nieko nebuvo užsiminta apie joms sumokėti ieškovams skiriamas kokias nors pinigų sumas, nors tokį pasiryžimą aiškiai deklaravo Koplevskos prokuratorius Serdakovskis. Gali būti, jog apklausos buvo skirtos išsiaiškinti, ar atsakovų pusė nepadarė ieškovams jokių nuostolių, ir, jei tokių būta, remiantis surinkta informacija paskirti atitinkamą nuobaudą. Tad šiuo požiūriu nė viena iš anksčiau aptartų bylų nebuvo užbaigta iki galo.

Į atskirą bylų dėl sužadėtuvių kategoriją galima išskirti tuos kazusus, kuriuose būta daugiau nei vieno pasižadėjimo susituokti. Tokiu atveju, panašu, buvo vadovautasi tuo pačiu principu – sužinoti, kurios iš dviejų sužadėtuvių buvo tikros, t. y. kur buvo deklaruotas „amžinas prielankumas“. Taip, pavyzdžiui, buvo padaryta Valkavisko žemės teisėjo Antano Suchodolskio (Suchodolski) byloje prieš Kristupą Kašyčių (Kaszycz), Smolensko taurininką, jo žmoną Teresę, dukrą Barborą bei jos sužadėtinį Joną Holinskį (Hołynski), Klimovo paseniūnį. Iš įrašų⁹², susijusių su šiuo atveju, aiškėja, kad Suchodolskis ginčijo teisę Barborai tuoktis su Holinskiu, nes jis pats buvo su ja susižadėjęs. Tačiau iš kelių pamintų epizodų aiškiai matyti, kad jei susitarimų tarp Barbaros ir Antano būta, sužadėtuovės su Holinskiu buvo gerokai rimtesnės. Atsakovų prokuratorius Mejeris, teigdamas, kad Holinskis dėl santuokos susitaręs ne tik su pačia Barbora, bet ir su jos šeima, prašė leidimo susituokti Ulos

ideo terminum prorogari, inhibitionem conservari, ac sub tenore anterioris decreti comissionem expediri, facultatem dari, postulante [...]“ *Ibid.*

⁹¹ „Citataeque cum quovis alio matrimonium inire, servatis de jure servandis, facultatem dedit. Et actori ad inquisitionem „sub tenore anterioris decreti“ educendum, per commissarios etiam nunc nominatos, terminum ad duos menses prorogavit.“ *Ibid.*

⁹² *VUB RS*, f. 57, ap. B53, b. 1422, l. 31v; f. 57, ap. B53, b.1423, l. 72–72v.

parapijos bažnyčioje, dalyvaujant dominikonų ordino konvento (kurio tiksliai, nepasakyta) vicepriorui tėvui Dombrovskuiui, taip pat iš anksto sudrausminti Suchodolskį, kad šis nesiimtų kokių nors veiksmų, galinčių sutrukdyti ceremoniją⁹³. Suchodolskio prokuratorius Serdakovskis siekė šitam Holinskio prašymui užkirsti kelią: esą pirmiau reikėtų išsiaiškinti, koks yra jo kliento ir Kašyčiūtės statusas, todėl reikėtų atlikti merginos apklausą. Tačiau, atsakovų prokuratoriaus teigimu, Suchodolskis iš esmės neturįs jokių įrodymų, kad sužadėtuvs tarp jo ir Barbaros kada nors apskritai įvyko. Tiek merginos, tiek jos motinos Teresės raštai teismui, tiek galiausiai paties Suchodolskio giminaičio ir merginos motinos brolio Jono Suchodolskio, Smolensko pakamario, parodymai aiškiai liudiją, į kurio iš vyrų pusę linkstanti Barbora. Konsistorija buvo linkusi sutikti su šiais argumentais: 1768 m. sausio 28 d.⁹⁴ nuosprenidyje konstatuota, kad tarp Barbaros ir Suchodolskio nebūta sužadėtuvių, o Barbarai ir Holinskiui buvo suteikta galimybė susituokti pagal vyro pasiūlymą, kartu įspėjant Suchodolskį nedrumsti ceremonijos⁹⁵. Tačiau

⁹³ „[...] Magnifico Joanni Hołynski, initis per prius legitimis sponsalitiis et quidem in praesentia non tantum Magnificorum parentum sponsae, sed et Illustrissimae Familiae, facultatem matrimonium de praesenti in Parochia Ulensi, in assistentia Admodum Reverendi in Christo Pater Dąbrowski, Subprioris Conventus Ordinis Praedicatorum, curam animarum ibidem habentium, contrahendi dari, et serio assertum actorem Magnificum Antonium Suchodolski, ne quovis sub praetextu directe vel indirecte, per se vel per subordinatas personas, eidem matrimonio obstaculo esse praesumat, inhiberi petiit.“ *VUB RS*, f. 57, ap. B53, b. 1423, l. 72.

⁹⁴ *VUB RS*, f. 57, ap. B53, b. 1423, l. 72–72v.

⁹⁵ „[...] visis literis Magnificae Theresiae de Suchodolskich Koszyczowa, Tribunissae Smolencensis, matris citatae, et sub die 23 Januarii anno currenti, tum virginis Barbarae Kaszycowna, filiae, sub eodem anno et die datuatis, auditoque testimonio judicialiter praestito Perillustri Magnifici Joannis Suchodolski, Succamerarii Palatinatus Mscislaviensis, citatae virginis avunculi et consanguinei Magnifici Suchodolski, actoris, ex quibus quandoquidem luculenter patet, quod dicta virgo Barbara Kaszycowna, neque ejusdem parentes declarationem quandam de ineundo cum dicto Magnifico Suchodolski, Judice Terrestre Vołkovycensci, etiam sponsalio fecerint, quinimo nec intentionem ejusdem habuisse, deductum sit, proinde dictam inhibitionem, uti ad falsa narrata exportata, circumscriptis et cassavit, dictae Magnificae virgini facultatem ineundi matrimonium cum Magnifico Hołynski, Capitaneo Klimoviensis, in facie Ecclesiae Ulensis, dedit, et quatenus Admodum Reverendus subprior Residentiae Ordinis Praedicatorum, sive alter curam animarum

tai dar nebuvo pabaiga: 1768 m. vasario 1 d. buvo priimtas dar vienas nuosprendis, iš kurio paaiškėjo, kad, nors iš abiejų pusių rašytų laiškų negalima patvirtinti, jog būta sužadėtuvių, vis dėlto kažkokie pasižadėjimai dėl santuokos tarp Suchodolskio ir Kašyčiūtės buvo sudaryti⁹⁶. Po šių atradimų buvo konstatuota, kad reikalinga merginos apklausa, kuri turėjo įvykti Polocko bazilijonių vienuolyne. Nutarta apklausti ir merginos motiną, taip pat paskirti du mėnesiai atlikti liudininkų apklausai⁹⁷. Kaip ši istorija baigėsi, neaišku, kadangi kitų šios bylos įrašų nepavyko rasti, todėl galima pamėginti tik spėti, kodėl teismui vos po trijų dienų prireikė taip pakoreguoti savo nuosprendį. Paminėjimas, kad Suchodolskio ir Kašyčiūtės tarpusavio korespondencijoje aiškiai atsispindi kažkoks abipusis prielankumas, susižavėjimas, rodo, kad lai-

habens, eorundem matrimonio assistat, decrevit. Ne vero Magnificus Suchodolski, actor, eidem actui matrimonii celebrandi, per se vel per subordinatas personas, obstacula sit, sub paenis gravissimis inhibuit. Quantum vero ad praetensiones actoris facta pro prius probatione sponsaliorum verbi dati salvum actionem in praesenti iudicio reservavit“. *Ibid.*, l. 72.

⁹⁶ „Quo in termino visis ac lectis literis missivis Magnificae Barbarae virginis, tum Magnificae Theresiae Kaszyczowa, Pincernae Smolencensis, ejusdem matris, plurimis ad Magnificum Antonium Suchodolski, actorem, directis et judicialiter productis, ex quibus quoniam verbum declaratorium Magnificae virginis citatae de ineundo cum Magnifico actore futuro matrimonio clare et evidenter non probatur, sed solummodo omnem affectum et propensionem suam personae actoris praebuisse dignoscitur, attento etiam eo, quod Magnificus actor cum Magnifica virgine citata, de futuro secum ineundo matrimonio mutuo sibi appromissiones emissis etiam juramentis firmatas, fecerint, firmiter asserat, et super hoc etiam ad corporale juramentum se trahat.“ *VUB RS*, f. 57, ap. B53, b. 1422, l. 31v.

⁹⁷ „[...] examen magnificae virginis, ejudemque matri, citatarum, necessarium adinvenit, et examinatores Admodum Reverendos Stanislaum Ungier, Parochum Lephensem, et Comendarium Polocensem deputavit, ac in finem ejusmodi examinis subeundi, quatenus citata virgo ad monasterium Polocensem Monialium Ordinis Sancti Basilii se conferat, ibidemque examen subeat, pariter seorsive magnifica mater, concitata, examini se subjiciat, mandatum executivum cum termino novem dierum ab intimatione praesentis decreti relaxavit. Nec non actorem ad probandum sua incumbentia, et citatos ad se revelandum admisit, inquisitionem per eosdem commisarios, praeviis innostessentialibus ex testibus citandis et corporaliter juraturis, etiam citatorum domesticis, et Admodum Reverendi Dąbrowski, vice prioris et Conventus Ordinis Praedicatorum, ac in contumaciam partis citatae innostescitae et non comparen in spatio duorum mensium in loco bene viso expediendam decrevit“. *Ibid.*

kų tonas nebuvo tik draugiškas. Tikėtina, kad ten tikrai buvo rasta frazių, kurias konsistorija galėjo traktuoti kaip pasižadėjimą. Šiuo atveju ankstesni Kašyčiūtės ir jos motinos teismui pateikti raštai, akivaizdu, tampa kvestionuotini. Tačiau tai nebūtinai reiškė, kad jos sąmoningai melavo (nors tokia išvada atrodo paprasčiausia ir patraukliausia), norėdamos atsikratyti įkyraus ir nepageidaujamo sužadėtinio, geresnį variantą galbūt matydamos Holinskio asmenyje. Gali būti, kad moterys susirašinėjimo su Suchodolskiu nelaikė tokiau, kuris galėtų turėti rimtų pasekmių. Kašyčių pusei sužadėtuves nebuvo vien būsimų sutuoktinių reikalas – tai puikiai rodo Holinskio pareiškimas sausio 28 d. posėdyje, kad sutikimą vedyboms jis buvo gavęs ne tik iš pačios Barboros, bet ir iš jos tėvų. Spėtina, kad Barboros flirtas ar pajuokavimai ir sukėlė nesusipratimą – Suchodolskis, kitaip nei mergina ir jos šeima, tai palaikė įsipareigojimu ir tai privertė jį griebtis bylinėjimosi (kas, šiaip ar taip, neatrodo neįprasta, turint omenyje, kad jis buvo teisėjas).

Sofija Duševska (Duszevska), skirtingai nei Barbora Kašyčiūtė, atrodo, sąmoningai buvo sudariusi dvejas sužadėtuves. Jos kiek komiškas atvejis, apie kurį sužinome iš dviejų 1769 m. įrašų Vilniaus konsistorijos bylų registracijos knygoje, taip pat priskirtinas kelių sužadėtuvių kategorijai. Rugšėjo 1 d. žinutėje teigiama, kad ieškovas Jurgis Grimalauskas (Grzymałowski) buvo su moterimi susižadėjęs ir šiam tikslui išleido 550 lenkiškų auksinų⁹⁸. Atrodo, kad moteris spyriojosi ir nesituokė su Jurgiu, dėl ko šis ir padavė ją į teismą. Atsižvelgęs į ieškovo pateiktą išlaidų registrą teismas nutarė daugiau nei perpus sumažinti jam atlygintiną pinigų sumą (iki 217 auksinių ir 20 grašių), o Duševskai, be šios nuobaudos, skirti ir dvasinę: atlikus atgailą Grauziškių parapijos bažnyčioje, mišių metu prieš susirinkusius žmones viešai atsiprašyti⁹⁹. Po viso to jai turėjo

⁹⁸ *VUB RS*, f. 57, ap. B53, b. 1422, l. 62.

⁹⁹ „[...] Viso ac lecto registro expensarum Generosi actoris producto, in causa occasione verbi dati de futuro cum ipso ineundo matrimonio decisa, et toto tempore concurrentiae suae erogatarum, ad 550 et ultra florenos polonicales ascendentium, factoque earundem moderamine, easdem Generosae Duszevska, citatae, in florenis polonicalibus 217 et grossis 20, actori, praevio juramento ejusdem super realitate dictarum expensarum, bonificare, et pro elusione actoris in Ecclesia Parochiali Grauzyscensis, post expletam paenitentiam ibidem injunctam, eidem coram populo

būti atšauktas draudimas ištekėti, kurį paskyrė teismas. Atsakymas, kodėl apskritai buvo pasitelkta ši priemonė, greičiausiai slypi tų pačių metų spalio 23 d. įrašė¹⁰⁰. Ieškovas Adomas Maculevičius (Maculewicz) bylinėjosi prieš sutuoktinius Grimalauskus – Jurgį ir Sofiją, anksčiau vadintą Duševska. Taigi atrodo, kad Duševska, nepaisant savo ginčo su Jurgiu, vis dėlto už jo ištekėjo (tą rodytų ir tai, kad Jurgis minimas kaip nuo moters nukentėjęs). Maculevičiaus atvejis, panašu, buvo visiškai toks pat kaip Grimalausko, tik išlaidos, kurias jis patyrė, buvo dvigubai mažesnės (270 auksinų). Teismo sprendimas buvo analogiškas – Sofija turėjo atlyginti 200 auksinų Maculevičiui, atlikti atgailą bei viešai atsiprašyti¹⁰¹. Panašu, kad šiuo atveju iš tiesų būta dviejų sužadėtuvių, mat nė vienu atveju neužsimenama, kad Sofija nebūtų išreiškusi ieškovui prielankumo. Tikėtina, kad toks moters elgesys buvo geriausio varianto rinkimasis – iš dviejų dosnių sužadėtinių ji galėjo pasirinkti sau tinkamiausią, kuris turėjo tapti jos vyru. Tačiau sužadėtiniai, kurie, panašu, priklausė tai pačiai parapijai, matyt, netruko sužinoti, kad kiekvienas iš jų nėra vienintelis pretendentas į Duševskos ranką ir širdį, todėl viskas persikėlė į teismą.

Išskyrus paskutinįjį atvejį, kuomet bylinėjosi našlė, visose bylose atsakovai yra merginų tėvai. Tai leistų kalbėti apie jų įtaką būsimos santuokos sudarymui, tačiau tiksliai pasakyti, kokia ji buvo, dažnai yra sudėtinga. Tačiau viena byla šiek tiek atskleidžia nepatenkintų savo

deprecationem facere injunxit, ad praemissosque effectus mandatum executivum 15 dierum relaxavit.“ *Ibid.*

¹⁰⁰ *Ibid.*, l. 66.

¹⁰¹ „[...] Viso ac lecto registro expensarum Generosi actoris producto, in causa occasione verbi dati de futuro cum ipso ineundo matrimonio decisa, et toto tempore concurrentiae suae erogatarum ad 270 et ultra florenos polonicales ascendentium, factoque earundem moderamine, easdem citatis in florenis 200, actori bonificare, et Generosae Duszewska, ad praesens Grzymałowska, citatae, post expletam paenitentiam in Ecclesia Parochiali Grauzyscensi, videlicet post genuflexionem aliquo die dominico vel festivo, sub missa cantata et concione, in medio Ecclesiae, pro levitate et varietate declarationum tam Generoso Grzymałowski, quam moderno actori factarum, jam die 1 mensis Septembris anno currenti et praesenti decreto injunctam, eidem coram populo deprecationem facere injunxit, ad praemissosque effectus mandatum executivum 15 dierum relaxavit.“ *Ibid.*

dukterų pasirinkimu tėvų veikimo galimybes. 1788 m. rugsėjo 2 d.¹⁰² Dominykas Znamierovskis (Znamierowski) skundė Jurgį Kuncevičių (Kuncewicz), esą šis trukdo savo dukrai Salomėjai su juo susituokti, nors pati Salomėja jau seniai yra jam išreiškusi savo prielankumą ir norą tapti jo žmona. Tokiu savo elgesiu, Znamierovskio teigimu, Kuncevičius nusizengė ne tik dieviškai, bažnytinei, bet ir pilietinei teisei, todėl ieškovas prašė jį nubauti pagal Tridento susirinkimo nustatytus reikalavimus, o Salomėjai užtikrinti laisvę ištekti bei, parinkus kokį nors vienuolyną Vilniuje, atlikti jos apklausą. Į dramatišką Znamierovskio kaltinimą Kuncevičius atsakė ne mažiau įspūdingai. Pareiškęs, kad prigimtinė tėvų pareiga yra globoti, saugoti ir rūpintis savo vaikais, Kuncevičius ėmėsi įrodinėti teismui, kad Znamierovskis nėra tinkamas būti jo dukros vyru. Pirmiausia, pasak jo, buvo žinoma, kad ieškovas užsiiminėjo plėšikavimu ir dėl to buvo nuteistas Lydos pilies teisme. Be to, pasak Kuncevičiaus, sklido kalbos, kad Znamierovskis ketverius metus gyveno kažkur Rusijoje ir ten turėjo kitą žmoną. Gandai, kuriais kliovėsi Jurgis Kuncevičius, atrodo, buvo detalūs. Atsakovas teigė, kad savo žmoną Dominykas suvedžiojo apgaule: pirmiausia nuo jos nuslėpė tai, kad yra nelaisvasis, vėliau, kadangi atrodė esąs „apverktinos būklės“, sugėbėjo pelnyti merginos prielankumą ir įsikėlė pas ją gyventi. Pasižadėjęs vesti, ją suvedžiojo ir taip užtraukė gėdą visiems namams. Šioje vietoje, reikia pastebėti, Jurgio pasakojimo įtikinamumas sušlubuoja, mat prieš tai jis teigė, kad Znamierovskis buvo vedęs (uxoratus), tačiau teismui papasakojo tik apie suvedžiojimą (nors gali būti, kad savo suvedžiotąją Dominykas vėliau vedė). Svarbiausia vis dėlto yra tai, kad vyras, pasak Kuncevičiaus, ėmė kėsintis į jo dukrą, jam nežinant išgavo Salomėjos sutikimą vedyboms. Leisti jai tuoktis su tokiu asmeniu Kuncevičius nenorėjo, todėl prašė teismo atmesti Znamierovskio pretenzijas bei taip pat priminė, jog Tridento susirinkimas liepė griežtai kontroliuoti tokių „klajojančių“ asmenų santuokas. Tačiau teismas nutarė nepasitikėti vien Kuncevičiumi ir Znamierovskiu, todėl patenkino ieškovo prašymą atlikti Salomėjos Kuncevičiūtės apklausą¹⁰³, kurios rezultatai tariamam

¹⁰² *VUB RS*, f. 57, ap. B53, b. 1427, l. 45–46v.

¹⁰³ *Ibid.*, l. 46v–47v.

sužadėtiniui nebuvo palankūs. Pasak Salomėjos, ji iš tiesų norėjusi susituokti su Znamierovskiu ir jam buvo pasižadėjusi, tačiau po kurio laiko pakeitė savo nuomonę. Merginai įtakos esą visiškai neturėjo nei jos tėvas, nei kiti giminaičiai. Kodėl nebenorėjo tuoktis su Dominyku, Kuncevičiūtė neatskleidė, o ir toks klausimas jai apskritai nebuvo užduotas, tačiau galima įtarti, jog Kuncevičius tam tikrai galėjo turėti įtakos, ypač disponuodamas kompromituojančia Znamierovskio asmenį informacija (teisinga ar ne, šiuo atveju ne taip svarbu). Kad ir kaip ten būtų, Salomėjos apklausa parodė, kad apie vedybas nebegalėjo būti jokios kalbos. Konsistorijos priimtu sprendimu¹⁰⁴ Kuncevičiūtė buvo atleista nuo Znamierovskiui duoto pasižadėjimo ateityje susituokti, o pačiam Znamierovskiui priteista atlyginti teismo išlaidas¹⁰⁵.

Iš čia atliktos bylų analizės galima padaryti kelis apibendrinamus pastebėjimus. Atrodo, jog sužadėtuvės bažnytiniame teisme pirmiausia vertintos iš jas sudarančių asmenų laisvo pasirinkimo, sutikimo ir noro tuoktis perspektyvos. Jei kuri nors viena pusė to daryti nenorėjo, sužadėtuvės buvo laikomos nutrūkusiomis. Jokios teisinės prievartos čia būti negalėjo, mat skirtingai, nei suvedžiojimų atveju, tikro nusikaltimo čia tarsi nebuvo: atsisakymas indikuodavo nenorą tuoktis su konkrečiu asmeniu, kas, savo ruožtu, užkirsdavo kelią tolesnei santuokai. Toks iš pažiūros laisvas šio tipo susitarimų traktavimas bažnytiniame teisme leistų su išlygomis pritarti istoriografijoje pasitaikančiai tezei, jog, pradedant XVI a. II puse, kai griežtėjo santuokos sudarymo tvarka, sužadėtuvių susitarimai, kaip konstituojuantys teisėtą poros ryšį, pamažu nueina į antrą planą¹⁰⁶.

¹⁰⁴ *Ibid.*, l. 48–52v.

¹⁰⁵ „[...] quoniam Generosa citata verbo dato Generoso actori cum eodem matrimonium prius contrahere voluisset, impost in sui examinis judicialiter depositione animum mutasse apparuit, et consensum negasset, ideo Generosam Salomeam Kunciewiczowna, citatam, a dato verbo Generoso Dominico Znamierowski, actore, liberam esse declaravit. Generoso vero actori, intuitu expensarum a data citationis in praesenti causa eragatarum, centum florenos polonicales a parte citata solvendo adjudicavit [...]“. *Ibid.*

¹⁰⁶ Martin Ingram, *op. cit.*, p. 193, 205, 209. Išlygos čia reikalingos pirmiausia todėl, kad Ingramas tiria anglikonų Bažnyčios konsistorijų sprendimus. Viena vertus, panašumas tarp katalikų ir anglikonų yra akivaizdus, ypač kanonų teisės plotmėje, kita vertus, pačios Bažnyčios statusas yra kitoks nei Katalikų bažnyčios.

Svarbiausia tampa santuoka, o ne kiti susitarimai, dažnai prieštaravę laisvos santuokos idėjai.

Kita vertus, tai, jog praktiškai visose šiose bylose figūruoja ir vieno iš sužadėtinių tėvai, rodo, kad susitarimas niekada nebuvo tik pačių sužadėtinių reikalas. Tėvai galėjo ir pritarti, ir pasipriešinti sužadėtuvėms, kaip matyti iš Kuncevičiūtės ir Znamierovskio bylos. Tačiau jei šiuo atveju tokia intervencija galėjo būti pozityvi, esama bylų, kuriose tėvų ar globėjų vaidmuo buvo neigiamas. Kadangi jis paaiškėdavo paprastai jau po vestuvių, nuotakoms kreipiantis dėl santuokos anuliovimo, tai tokie atvejai priskirtini prie santuokinių bylų analizės.

UNFILLED HOPES: COMPLAINTS ABOUT CANCELLED
BETROTHALS IN THE CONSISTORY OF THE VILNIUS
DIOCESE IN THE SECOND HALF OF THE 18TH CENTURY

KAROLIS TUMELIS

Relying on the up to now sparsely in Lithuania's historiography used complex of sources of the Consistory of the Vilnius diocese, the article analyzes the cases about cancelled betrothals judged in this court in the second half of the 18th century. In this category are included not only those cases when there were concrete agreements between both sides about the future weddings, but also seductions after making a promise to marry. As the carried out investigation showed in one or another case the church court first of all sought to confirm the main principle of Catholic marriage – free will. Relying on the Catholic marriage doctrine, the formation of a marriage on a free will basis was an essential condition for the validity of the marriage itself, so therefore any coercion forming the marriage was in essence an action making it void. Therefore, in the cases of both seduction as well as of cancelled betrothals in the narrow sense, first of all one sought to adopt such a judgement, which primarily would not injure the conditions of this fundamental marriage. In the decisions adopted in the second half of the 18th century one can see that the seducers usually were not forced to marry their seduced women, but could choose – either to marry or to ensure the material welfare of children born from such relations. The same principle was held also in settling disputes over cancelled betrothals – the pressure to fulfill earlier promises was avoided. One can believe that such a meagre from the point of view of the Church assigned value of betrothals should have been tied to the for a long time spread opinion in historiography according to which in the long term the value of civil agreements related to marriage decreased *in facie ecclesiae* in regard to formed marriages.

